

RETORIKA GRANICE KRŠĆANSTVA U DIPLOMACIJI RENEŠANSNOG DUBROVNIKA

LOVRO KUNČEVIĆ

SAŽETAK: Iznimno važno, a zanemareno pitanje iz povijesti dubrovačke diplomacije pitanje je o njenoj retorici, odnosno argumentaciji kojom su potkrepljivane njene molbe i zahtjevi. Ovaj rad je pokušaj analize vjerojatno najvažnije retoričke strategije starog Dubrovnika, tradicionalno korištene pred kršćanskim državama: tvrdnje da grad, smješten na granici s islamom i pravoslavljem, obavlja iznimno važnu ulogu u interesu katoličke i kršćanske vjere. Uz pokušaj da predoči postupan razvoj retorike o Dubrovniku kao graničaru kršćanstva, ovaj članak također ima za cilj analizirati situacije u kojima se ona javljala i svrhe za koje je korištena. Dubrovačku retoriku promatra se unutar šireg europskog konteksta i uspoređuje s retorikama drugih renesansnih država smještenih na granici religija.

Uvod

Dosadašnje studije dubrovačke diplomacije uglavnom su se kretale u dva osnovna smjera. S jedne strane, u duhu tradicionalne političke historije, najviše pažnje posvećivano je pregledima odnosa Republike s pojedinim europskim državama ili analizi nekoliko ključnih vanjskopolitičkih događaja iz njene povijesti. S druge strane, osobito u novije vrijeme, otvorena su važna pitanja o "institucionalnim" mehanizmima dubrovačke diplomacije, poput načina izbora poslanika, diplomatskog ceremonijala i darova ili pak metoda prikupljanja

informacija. No institucionalni aspekt i niz, koliko god uvjerljivih, analiza konkretnih vanjskopolitičkih epizoda daleko su od toga da obuhvate i objasne čitav fenomen dubrovačke diplomatske prakse. Osobito je jedan iznimno važan problem ostao zanemaren, javljajući se uglavnom kao sporedna tema. Radi se o *retorici* dubrovačke diplomacije, odnosno pitanju: kojim su *razlozima* Dubrovčani pokušavali uvjeriti strane vladare da učine ono što su od njih tražili? Diplomacija Republike dio svoje poslovične uspješnosti nedvojbeno zahvaljuje načinima na koje je objašnjavala i opravdavala svoje zahtjeve, pa je stoga itekako potrebno pitati: što su točno dubrovački diplomati govorili - i zašto? Kojim argumentima Dubrovnik stoljećima uspijeva dobiti ustupke od moćnijih od sebe?

Ovo pitanje svoj puni smisao dobiva kada se uzme u obzir da veliki broj tih argumenata uopće nije skovan *ad hoc* ni odabran slučajno, nego se stalno iznova ponavlja u diplomatskim dokumentima, i to u dugom vremenskom trajanju od nekoliko stoljeća. Drugim riječima, koliko god se argumentacija nužno prilagođavala specifičnostima svakog posebnog slučaja, u pismima i diplomatskim uputama dubrovačkih vlasti ipak postoje jasno vidljivi, tradicijom oblikovani obrasci, unaprijed pripremljene retoričke strategije kojima se odgovaralo na određene tipove vanjskopolitičkog izazova. Kao što je Republika izgradila učinkovit sistem državnih institucija koje su jamčile socijalnu i političku stabilnost, na isti je način stvorila i efektan sistem retoričkih reakcija - svojevrsnih ideoloških "institucija" - koje su joj omogućavale da brzo reagira i da se uspješno, čak s dozom rutine, nosi s najrazličitijim vanjskopolitičkim problemima. Zna se što treba reći ili napisati papi kad posumnja u lojalnost Dubrovnika kršćanstvu, Španjolcima kad u svoje flote uzimaju dubrovačke brodove, Turcima kad zabrane izvoz žita, Veneciji kad ometa pomorsku trgovinu. Dubrovačka diplomacija veliki dio svoje poslovične uspješnosti duguje upravo ovom, generacijama usavršavanom retoričkom arsenalu. Shodno tome, pitanje o retorici dubrovačke vanjske politike nije tek kuriozum. Radi se o njenom zanemarenom, a fundamentalnom aspektu bez kojeg je nemoguće doista razumjeti političku povijest starog Dubrovnika.¹

---

¹ Jedina dva rada u kojima je ozbiljna pažnja posvećena retorici dubrovačke diplomacije su: Zdenka Janeković-Römer, »Stjecanje Konavala: Antička tradicija i mit u službi diplomacije.«, u: *Konavle u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti*, sv. 1. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998: 31-45; Vesna Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*. Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2003: passim, a osobito 201-210. Također, treba upozoriti na iznimno važan novi prilog poznavanju institucionalnog aspekta dubrovačke diplomacije: Nella Lonza,

Ovaj članak bavi se vjerojatno najvažnijom među retoričkim strategijama dubrovačke diplomacije: različitim načinima na koje se koristila slika Dubrovnika kao katoličkog grada koji, smješten na granici s “nevjericima”, “shizmaticima” i “hereticima”, ima specifičnu misiju i iznimne zasluge za “čitavu kršćansku republiku”. Insistiranje na posebnom položaju Dubrovnika na rubu kršćanskog/katoličkog svijeta, posebnoj funkciji koju obnaša u njegovu interesu, a stoga i na posebnom tretmanu koji zaslužuje, predstavlja temeljnu dubrovačku retoriku spram zapadnoeuropskih država, počevši od kasnog srednjeg vijeka sve do pada Republike. Kada su “sa suzama u očima” naricali nad gradom smještenim u “raljama nevjernika”, upozoravali na svoje zasluge u pokrštaivanju okolnih “shizmatika” i “heretika”, insistirali da jedva plaćaju harač koji “izvlače iz vlastite krvi” ili pak isticali zasluge Republike u otкупljivanju kršćana iz turskog sužanjstva, dubrovački diplomati koristili su različite varijante istog temeljnog diskursa. U najrazličitijim situacijama, počevši od odgovaranja na optužbe sve do traženja izvanrednih privilegija i ustupaka, diplomati Republike uvijek su iznova prizivali sliku Dubrovnika kao grada od posebnog značenja za kršćanstvo, da bi potom u njeno ime, igrajući na kartu religijske solidarnosti, tražili povlašten tretman. Naravno, baš zbog njihove iznimne korisnosti, ali i tendencioznosti, ovakve tvrdnje bile su prva meta protivnika Republike koji su pokušavali etablirati “antimit” - tezu da je Dubrovnik zapravo izdajica vjere ili, u sugestivnoj formulaciji iz 1570-tih godina, “guja u jedrima kršćanstva.”²

Ovaj tekst pokušaj je da se skicira povijest retorike o Dubrovniku kao graničaru i branitelju kršćanstva, počevši od njenih prvih javljanja u drugoj polovini četrnaestog stoljeća sve do njene pune artikulacije tijekom šesnaestoga. Kao prvo, to znači rekonstruirati njene promjene u vremenu, odnosno različite slike Dubrovnika i njegovih zasluga za kršćanstvo koje su stvarane u diplomaciji

---

Kazalište vlasti. Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću. Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2009. Za nove trendove u revitaliziranoj povijesti diplomacije vidjeti: Daniela Frigo, »Introduction: new perspectives on the diplomacy of Italian states in the early modern period.«, u: Daniela Frigo (ur.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy: The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800.* New York, Cambridge University Press, 2000: 1-24; John Watkins, »Toward a New Diplomatic History of Medieval and Early Modern Europe.« *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38 (2008): 1-14.

² *Serpe nelle viscere della Christianità.* Radi se o metafori iz jednog traktata o ratu s Turcima koji je kružio na papinskom dvoru 1573. godine (Luj Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola, Gesandten der Republik Ragusa bei Pius V und Gregor XIII (1570-1573).« *Archiv für Österreichische Geschichte* 98 (1909): 629).

Republike. Kao drugo, to znači ispitati situacije u kojima se ova retorika javljala kako bi se otkrile svrhe kojima je služila, njena specifična korisnost. Konačno, to znači usporediti dubrovačku retoriku s retorikama drugih graničnih kršćanskih država da bi se razumjelo na koji je način Dubrovnik široko raširen motiv graničara “kršćanske republike” prilagodio svojoj posebnoj situaciji, stvorivši jednu od njegovih najoriginalnijih inačica u europskoj povijesti.³

*Počeci retorike o Dubrovniku kao graničaru kršćanstva:
14. i prva polovina 15. stoljeća*

Najraniji tragovi retorike o Dubrovniku kao graničaru kršćanstva javljaju se u diplomaciji druge polovine četrnaestog stoljeća, a njeni prvi adresati bili su ugarski kralj i, osobito, papinstvo. Pred ugarskim kraljem dubrovački su diplomati o graničnom položaju grada počeli govoriti u kontekstu ratova između Dubrovnika i velikaša iz njegova zaleđa. S obzirom da bosanski i srpski velikaši nisu bili katolici, tj. “kršćani”, Dubrovčani su posegli za očitom taktikom i sukobe s njima počeli predstavljati kao borbu pravovjernog grada sa “shizmaticima” i “hereticima”. Naravno, glavni razlog kojim su pokušavali izmoliti pomoć od ugarskih kraljeva bila je njihova vladarska obaveza da štite grad, no postupno je sve važnijim postajalo i insistiranje na dužnosti da obrane kršćane od nasilja “shizmatika” i “patarena”. Već tijekom sukoba sa srpskim velikašem Vojislavom Vojinovićem 1359/60. godine Dubrovčani nekoliko puta pred kraljem spominju da je taj “perfidni tiranin” ujedno i “nevjernik” (*infidelis*). S vremenom, ovakva ocrnjivanja dubrovačkih protivnika na ugarskom dvoru postaju sve raskošnija i doradenija: 1430-tih Radoslav Pavlović je “perfidni pataren i javni neprijatelj vaše krune” ili “zločinački pataren i bič

---

³ Na početku je nužna kratka napomena o terminologiji. S obzirom da je ovo rad o retorici, dakle korištenju riječi da bi se uvjerilo, u dva važna slučaja činilo se ispravnim zadržati i koristiti riječi samih Dubrovčana, tj. izraze iz dokumenata, koliko god nejasni ili politički delikatni bili. Prvi takav izraz - “kršćanstvo” (*christianità, christianitas*) - u dokumentima je prilično višeznačan: uglavnom se odnosio na katoličanstvo, no ponekad se njime obuhvaćao i protestantizam i/ili pravoslavlje. S obzirom da se u ovom tekstu ne radi o objektivnim religijskim fenomenima, nego o diskursu renesansne diplomacije, pri korištenju izraza “kršćanstvo” namjerno je zadržana višeznačnost i neodređenost koja ga karakterizira u dubrovačkim dokumentima. Drugi izraz posuđen iz dokumenata jest “nevjernik/nevjernici” (*infidelis/infideles, infidele/infideli*). Naravno, u tekstu on nema suvremene pejorativne konotacije, nego posreduje vrijednosni sud renesansnih Dubrovčana i njihovih kršćanskih sugovornika.

katoličke vjere”, dok je 1450-tih herceg Stjepan Vukčić Kosača “neprijatelj Boga, ugarske krune i ovoga grada”.⁴

U uputi poslaniku kod ugarskog kralja Ludovika iz travnja 1371. godine Dubrovčani su otišli korak dalje od ovakvog ocrnjivanja svojih neprijatelja - počeli su isticati zasluge svoga grada za katoličanstvo. Očito u ozbiljnoj nevolji, trpeći velike štete u ratu sa županom Nikolom Altomanovićem, dubrovačke su vlasti preko svog poslanika dramatičnim riječima slikale katastrofalno stanje u kojem se grad nalazi. Poslanik je nakon toga trebao upozoriti Ludovika da će, ukoliko uskoro ne pomogne, “veliki dio naših seljaka (*contadini*) koji su došli iz spomenutog Raškog kraljevstva te smo ih dali pokrstiti na katoličku vjeru, jer su bili shizmatici i sada ih držimo u gradu”, otići iz Dubrovnika i “ponovno postati shizmatici”. Stoga bi kralj trebao intervenirati “za ljubav Boga, katoličke vjere i za svoju čast” i ne dopustiti da Dubrovčani kao “kršćani” budu uništeni od “shizmatika i pogana poput spomenutog župana Nikole i njegovih ljudi.”⁵

Zasluge grada u pokršćavanju susjednih “heretika” i “patarena”, samo naznačene u pismu ugarskome kralju, u ovom periodu počinju se mnogo jasnije isticati pred drugim, daleko logičnijim adresatom - papom. Insistiranje na “misionarskoj” ulozi Dubrovnika javlja se u diplomaciji 1370-tih i 1380-tih godina, a vezano je uz rekatolicizaciju Pelješca, odnosno pokušaje dubrovačkih vlasti da dobiju papinsko odobrenje za nenaplaćivanje crkvene desetine na poluotoku. Dobar primjer dubrovačke retorike - ali i papinskog priznanja zasluga grada - pismo je pape Urbana VI., kojim 1386. godine odgovara na molbe dubrovačkih vlasti i korčulansko-stonskog biskupa. Papa spominje da mu je u njihovu pismu saopćeno da su Dubrovčani stekli shizmatički i patarenski poluotok te “kao vjerni sinovi crkve nastojeći blagotvorno oko obraćenja shizmatičkih nevjernika i patarena” pozvali bosanske franjevce koji “se neprekidno trude da odvrte” tamošnje shizmatike i patarene od njihovih zabluda. Štoviše, Dubrovčani uz velike napore utvrđuju Ston “da grad ne bi došao u ruke i pod vlast okolnih shizmatičkih nevjernika i patarena na štetu spomenute

⁴ Za Vojinovića vidi: Josip Gelcich i Lajos Thalloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*. Budapest: Kiadja a m. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága, 1887: 13, 17; Za Altomanovića i hercega Stjepana: J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 341; 351; 495. Za rani primjer ove retorike pred papom, vidi pismo Grgura XI. dubrovačkoj vladi iz 1371. u kojem spominje da mu je rečeno da je njihov grad sagrađen u blizini “heretika i shizmatika” (Augustin Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, tomus 1. Zagabriae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1863: 284).

⁵ J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 52.

[katoličke] vjere, ali i da bi se kršćanski kult snažnije iz tog pogodnog mjesta širio u susjedne krajeve.”⁶

Ovdje se već javlja za diplomaciju petnaestog stoljeća karakteristična tvrdnja da Dubrovčani neumorno, uz velike opasnosti i žrtve, rade na pokrštavanju heretika i shizmatika kojima je njihov grad okružen. To je prva u nizu važnih misija u interesu katoličanstva, koje će dubrovački diplomati tijekom stoljeća pripisivati Republici kako bi joj podigli ugled i postigli da se njeni zahtjevi teško mogu odbiti. Kao što je Senat napisao kralju Sigismundu 1434. godine: “Mi neprekidno bdijemo nad onim što smatramo da će biti na uvećanje pobožnosti naših [podanika] te na obraćenje heretika kojima smo okruženi, pozvanih na Kristovu vjeru, na koju se, zahvaljujući Svemogućemu i njegovoj najistinitijoj vjeri, svakodnevno pokrštavaju i postaju dobri katolici na čast Božjeg imena i slavu vaše presvjetlosti.”⁷

Uz to što je Dubrovnik predstavljala kao “misionara” među hereticima i shizmaticima, diplomacija ovog perioda stvorila je još jednu važnu “sliku” grada koja je počivala na činjenici njegova graničnog položaja. U pismu napuljskoj kraljici Ivani II. iz 1431. godine, odbijajući zahtjev da izruče njena podanika kojeg su utamničili jer je radio protiv Republike, dubrovački su senatori napisali da to ne mogu: “budući da je naš grad smješten na vrlo strmoj hridi i gotovo posve obgrljen morem te, što je još gore, opkoljen opakim patarenima, od kojih se još opakijima pokazuju nevjernici Turci (a ti spomenuti naši susjedi danju i noću neprekidno bdiju da nam svojom urođenom himbenom neljudskom lukavošću uzmognu ugroziti imutak i život, te da nas liše ove naše republike). Nestankom božanske blagosti koja nas čuva svojim najstvarnijim štitom protiv njih zaista ne bismo se dosad mogli zaštititi i obraniti od tih susjeda, da budno ne brinemo suprotstavljajući se izdajama koje su protiv nas počinili isti patareni i da ne kažnjavamo te njihove prijestupnike vojskom, snagom mača i prava.”⁸

⁶ Daniele Farlati, *Illyrici sacri tomus sextus. Ecclesia Ragusina*. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1800: 334-335.

⁷ J. Gelcich i L. Thalloszy, *Diplomatarium*: 383. Pismo od 15. ožujka 1434. Sličan primjer je *Litterae et commissiones levantis* (dalje: *LL*), ser. 27.1., sv. 16, f. 63r (Državni arhiv Dubrovnik, dalje: DAD). Ovakva karakterizacija Dubrovnika uskoro se javlja i izvan diplomatskog konteksta, u Diversisovu govoru povodom krunidbe ugarskog kralja Alberta 1438. godine (*Filip de Diversis. Dubrovački govori u slavu ugarskih kraljeva Sigismunda i Alberta*, ur. Zdenka Janeković-Römer. Dubrovnik-Zagreb: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2000: 121.)

⁸ *Dubrovačka akta i povelje*, I/1, prir. Jovan Radonić. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1934: 325. Za sličnu retoriku u drugom pismu Ivani II. iz 1432., vidi: *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 333.

Dubrovnik se u ovom pismu predstavlja kao pravovjerni grad pod neprekidnom opsadom bezbožničkih susjeda, kao utvrda katoličanstva čiji je opstanak u nevjerničkom i patarenskom okruženju krajnje nesiguran te zahtijeva izvanredne napore i budnost, čak direktnu božansku zaštitu. Ovakvo samopredstavljanje postat će opće mjesto dubrovačke diplomacije u idućim stoljećima. Njegova svrha je očita: trebalo je položaj grada oslikati što gorim kako bi se u ime navodno očajničke situacije u kojoj se nalazi tražio poseban tretman.

Sve u svemu, diplomacija kasnog 14. i prve polovine 15. stoljeća stvorila je dvije temeljne slike Dubrovnika, predstavljajući ga kao katoličkog misionara među balkanskim "patarenima" i "shizmaticima" i kao pravovjerni grad koji se herojski odupire spletkama i napadima susjednih nevjernika. Čini se da je ova retorika požnjela blistav međunarodni uspjeh. Naime, obje ove slike Dubrovnika vrlo brzo je potvrdio vjerojatno najviši autoritet one iste "kršćanske republike" na koji je grad kroz njih apelirao - generalni crkveni sinod u Baselu. U privilegiju kojim je 1433. godine Dubrovčanima dopuštena trgovina s nevjernicima, sudionici sinoda napominju da im je car Sigismund rekao: "...da je grad Dubrovnik smješten na obali mora (čiji ga valovi često udaraju, tresu i nerijetko ugrožavaju), nad najtvrdom stijenom i u neplodnom kraju. Susjedni takmaci kršćanskoj vjeri, nevjernici i protivnici Katoličke crkve, krivovjerci iz različitih sljedbi i raskolnici, često su ga običavali napadati u mnoštvu, kroz različite progone i najviše bezbožne ratove. Njima su se građani i stanovnici odupirali snažno, sretno i neustrašivo, opremljeni i zaštićeni božjom silom, ne štedeći u raznim prilikama napora, pogibelji ni materijalnih troškova za slavu imena Božjeg i obranu katoličke vjere, pošto im je desnica Božja davala vrlinu. Nastojali su i nastoje svakodnevno kroz časne i katoličke nagovore, pobožna poticanja, djela i brige, privlačeći ih i jednog i drugog spola u ljubav prema našem otkupitelju Isusu Kristu, da ih pokrste u brojnom mnoštvu. Ovaj grad ustraje u kršćanskoj vjeri i bogoslužju i u najvjernijoj pokornosti prema samom ugarskom kralju, pokorno i ponizno prihvaća nauk Apostolske stolice i svete Rimske Crkve, a čuli smo i mnogo drugog hvale vrijednog, što s pravom čini ovaj grad dostojnim preporuke pred nama i cijelom Crkvom i valja ga nadariti svakom milošću i povlasticom."⁹

---

⁹ *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 430. Na ovom prijevodu zahvaljujem kolegi Relji Seferoviću. Za povijesni kontekst ovog privilegija, vidi: Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*. Beograd: SAN, 1952: 57-60.

Nema sumnje da u ovom dokumentu odjekuje retorika samih Dubrovčana. Svojim posredovanjem, kralj Sigismund i Ivan Stojković uspjeli su da najviši autoritet zapadnog kršćanstva ponovi dubrovačke riječi i time potvrdi poseban status grada unutar katoličkog svijeta. No upravo u periodu kada je grad dobio ovo iznimno priznanje, Dubrovčani su bili prisiljeni početi povlačiti poteze koji nisu bili u skladu s novostečenim blistavim imidžem Republike. Suočen s naglim rastom turske moći, herojski graničar kršćanstva pronašao je ne samo miroljubiv, nego i obostrano koristan *modus vivendi* s osmanskim nevjernicima.

Branitelj kršćanstva i osmanski tributar: predstavljanje dubrovačko-turskog odnosa u diplomaciji 15. i 16. stoljeća

Pokušavajući okončati rat sa srpskim velikašem i turskim vazalom Radoslavom Pavlovićem, Dubrovčani su 1430. godine poslali prvo službeno izaslanstvo Osmanlijama i s njima sklopili međunarodni ugovor. I dok su u prvom ugovoru uspjeli isposlovati slobodu trgovine u Carstvu bez popratnih obaveza, u sljedeća dva - iz 1442. i 1458. - bili su prisiljeni pristati na mnogo više. Mada je vokabular ovih ugovora prilično općenit i neodređen - "sloboda" Dubrovnika je zajamčena, a odnos dviju strana karakterizira se samo kao uspostavljanje "vjere i ljubavi" - ipak ostaju dvije neugodne činjenice: Dubrovčani su se morali obvezati na "vjernost" sultanu i na slanje godišnjeg davanja. To se davanje u početku s mnogo skrupula nazivalo "darom" ili "počašću", no počevši od 1460-tih obje strane su ga počele nazivati preciznijim i politički mnogo kompromitantnijim izrazima "tribut" ili "harač", izrazima koji su se lako mogli shvatiti kao da impliciraju podvrgavanje vrhovnoj vlasti Porte. Još neugodnije od toga, s vremenom je "vjernost" koju je grad dugovao sultanu prestala biti tek praznom frazom. Dubrovčani su sve češće bili prisiljeni Osmanlijama pružati veoma konkretnu pomoć poput prijevoza i nabave sirovina, posuđivanja novaca, špijunaže ili slanja kvalificirane radne snage. Jednostavno rečeno, tijekom druge polovine 15. i prvih dekada 16. stoljeća, postajalo je sve očitiije da je Dubrovačka Republika dobar susjed, ako ne i podanik, nevjerničkog Osmanškog Carstva, kojem povrh toga plaća i godišnji danak.¹⁰

Naravno, nije nimalo jednostavno istovremeno biti herojski graničar kršćanstva i tributar Osmanskog Carstva. Specifičan odnos Grada s Turcima trebalo

¹⁰ Za odnos Dubrovnika i Turske u ovom periodu: I. Božić, *Dubrovnik i Turska*; Toma Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1973: osobito 20-24.

je nekako objasniti kršćanskoj Europi. Koliko je dubrovačka pozicija bila delikatna postaje jasno kada se uzme u obzir da su religijski obziri i dalje igrali ključnu ulogu u renesansnoj politici. Naime, stara srednjovjekovna ideja o jedinstvu “kršćanske republike” (*respublica christiana*) i o nepomirljivom antagonizmu između te “republike” i muslimanskih nevjernika bila je još uvijek itekako živa u renesansnoj Europi. Pozivanje na jedinstvo kršćanskih vladara kako bi se organizirao zajednički križarski pohod protiv Osmanlija bilo je opće mjesto ne samo javnih govora, pjesništva i historiografije, nego se radilo o politički korektnom diskursu europske diplomacije koji se stalno iznova javljao u najvažnijim međunarodnim sporazumima sve do duboko u 17. stoljeće. Snaga ideje “kršćanske republike” možda se najbolje vidi u tome što je preživjela čak i duboki rez nastao reformacijom. Osjećaj kršćanskog zajedništva i antagonizam spram demoniziranog “Turčina” bili su toliko ukorijenjeni da se u protestantskoj Engleskoj sve do kasnog 16. stoljeća - i to po odredbama crkvenih vlasti - molilo za pobjede inače omraženih katoličkih sila protiv Osmanlija na Mediteranu.¹¹

Iz svega ovoga jasno je da je suradnja s nekršćanskim državama mogla biti iznimno opasna po međunarodni ugled neke zemlje u kršćanskom svijetu. Još u 9. stoljeću, pozivajući se na riječi Svetog Pavla *nolite iugum ducere cum infidelibus* (Rim, 1, 32), papa Ivan VIII. formulirao je doktrinu o “bezbožnom savezu” (*impium foedus*), žestoko osudivši bilo koji oblik savezništva između kršćana i sljedbenika drugih vjera. Po shvaćanju Crkve, sklopivši takav savez, kršćanski vladar sam se isključuje iz zajednice kršćana i postaje *exterus inimicus* i *Christo adversus*, prema kojem se treba odnositi jednako kao prema nevjernicima. Kasniji su se pape periodički vraćale na ovaj problem, pa se do 13. stoljeća ustalila ideja da *impium foedus* nije samo savez, nego svaki oblik sporazuma s nevjernicima - npr. i sporazum o neutralnosti - koji je na štetu kršćana. Naravno, uobičajeni diplomatski kontakti i trgovinski sporazumi nisu izazivali crkvene sankcije, no navodna ili stvarna suradnja s nekršćanima protiv kršćanskih interesa dovodila je do najtežih kazni poput ekskomunikacije, interdikta i odrješenja podanika od obaveze poslušnosti spram vladara. Iako

¹¹ Za ideju *respublica christiana*, vidi: Giulio Vismara, *Impium foedus: le origini della respublica christiana*. Milano: A. Giuffrè, 1974; Jean Rupp, *L'idée de Chrétienté dans la pensée pontificale des origines à Innocent III*. Paris: Presses modernes, 1939; Werner Frizemeyer, *Christenheit und Europa. Zur Geschichte des europäischen Gemeinschaftsgefühls von Dante bis Leibniz*. München, 1931. Za osjećaj jedinstva kršćana i nakon reformacije, vidi osobito: Franklin Le Van Baumer, »The Conception of Christendom in Renaissance England.« *Journal of the History of Ideas* 6 (1945): 131-156.

je s vremenom uloga papinstva kao arbitra oslabila, u renesansnoj Europi savez s nevjernicima ostao je politički iznimno osjetljiv. To je vidljivo iz golemog skandala, dapače pravog propagandnog rata koji je uslijedio nakon sklapanja osmansko-francuskog savezništva 1536. godine, a osobito nakon zajedničkih akcija njihovih flota na Mediteranu. Žestoko kritiziran od svojih rivala Habsburgovaca, francuski kralj morao je angažirati niz pravnika, povjesničara i teologa kako bi se obranio od krajnje neugodnih optužbi da se ponaša kao najgori “poganin” i da je izdao interese kršćanstva.¹²

Naravno, u svojoj suradnji s Osmanlijama Dubrovnik nikada nije otišao tako daleko kao Francuzi, tj. do zajedničkih vojnih akcija. Jednako tako, dubrovačke su se vlasti svim silama trudile da usluge koje su činile Turcima budu izvedene što diskretnije kako se za njih ne bi saznalo na zapadu. A diskrecija je Dubrovniku doista bila potrebna: u pitanju je bio ne samo njegov politički ugled, nego i vitalni ekonomski interesi. Republika je morala dodatno paziti na svoj međunarodni imidž, jer je njena razgranata i privilegirana trgovina po čitavom Mediteranu uvelike ovisila o naklonosti kršćanskih vladara i dobroj volji velikog broja lokalnih vlasti. Stoga je, počevši od druge polovine 15. stoljeća, dubrovačka diplomacija bila suočena sa nimalo jednostavnim zadatkom: potrebom da se prestižni status graničara kršćanske republike očuva i pomiri s činjenicom tributarnog statusa i suradnje s osmanskim nevjernicima.

U početku, grad se branio kombinacijom prešućivanja i krivog predstavljanja. Ukoliko bi uopće priznali svoje kontakte i sporazume s Turcima, Dubrovčani bi o njima govorili na krajnje tendenciozan način. Na primjer, već 1431., tijekom rata s Radoslavom Pavlovićem, priznali su kralju Sigismundu da su “ne rado nego iz nužde”, da bi se “očuvali u ovom gradu vašeg visočanstva”, poslali izaslanstvo sultanu, no prešutjeli su povelju o slobodnoj trgovini koju su tada isposlovali na Porti.¹³ Čini se da nisu bili najspremniji govoriti ni o drugom sporazumu, onom iz 1442. poslanik kod ugarskog kralja Vladislava trebao ga je spomenuti samo ako bude direktno upitan zašto su Dubrovčani sultanu poslali ambasadore s darovima. No i tada je trebao insistirati da se radi o sporazumu potpuno poslovne prirode, odnosno dodjeljivanju trgovinskih

¹² Za ideju *impium foedus* vidi G. Vismara, *Impium foedus*; Tomaž Mastnak, *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World and Western Political Order*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2002: 108-113; 149-151. Za polemike oko osmansko-francuskog saveza, vidi: Géraud Poumarède, »Justifier l'injustifiable: l'alliance turque au miroir de la chrétienté (XVIe-XVIIe siècles).« *Revue d'histoire diplomatique* 3 (1997): 217-246.

¹³ J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 351.

povlastica u “Sklavoniji”, ne spominjući godišnje davanje, a još manje “vjernost” na koju su se obvezali.¹⁴ Konačno, dubrovačke vlasti nisu se žurile razglasiti ni ključni sporazum iz 1458. U ožujku te godine, na sjednici Senata na kojoj su izglasane sve točke ambasade sultanu, odlučeno je da se glasnici s čestitkama novom ugarskom kralju Matiji Korvinu pošalju bez ikakve dopune. Što je sadržaj ove “dopune” trebao biti, nije teško za pretpostaviti. Senat očito nije smatrao pametnim da novog kralja obavijesti o svojim pregovorima s Osmanlijama.¹⁵

Sve do kraja 15. stoljeća dubrovačka je diplomacija izbjegavala jasno govoriti o tributarnom odnosu Dubrovnika spram Osmanlija, uglavnom i dalje insistirajući na starom *toposu* o kršćanskome gradu koji se junački odupire neprestanim napadima susjednih nevjernika. Ova je retorika, izgleda, bila uspješna, jer se usprkos sve čvršćim vezama s Turcima, tijekom druge polovine 15. stoljeća međunarodni imidž Dubrovnika kao herojskog graničara kršćanstva samo dodatno konsolidirao. Taj mu je status više puta eksplicitno priznalo i papinstvo: tako na primjer Siksto IV. u svojim bulama iz 1475. i 1479. govori o Dubrovniku kao gradu “smještenom u granicama Turaka, koji se neprekidno hrabro bori za pravu vjeru”, ili pak gradu koji je “poput predziđa” položen “pred očima” nevjernika. Status graničara ili branitelja katoličanstva Dubrovniku su priznavali i ugarski kraljevi, u čijim se poveljama taj motiv neprekidno ponavljao isprepleten s naglašavanjem nepokolebljive dubrovačke vjernosti ugarskoj kruni.¹⁶

Prvi jasni spomeni dubrovačkog tributarnog položaja javljaju se u specifičnom, “neslužbenom” tipu dokumenata - u putopisima iz druge polovine 15. stoljeća. Putopisci najvjerojatnije ponavljaju ono što su čuli u samome Gradu: izgleda da su Dubrovčani strancima bili spremni priznati da Republika plaća tribut i ima određen sporazum s Osmanlijama, no te su činjenice interpretirali na vrlo tendenciozan način. Najčešće objašnjenje veza s Portom

¹⁴ J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 442-443.

¹⁵ Branislav M. Nedeljković, »Dubrovačko-turski ugovor od 23. oktobra 1458. godine.«, u: *Zbornik Filozofskog fakulteta XII/1, Spomenica Jorja Tadića*. Beograd: Beogradski univerzitet, 1970: 372.

¹⁶ Za bule Siksta IV: A. Theiner, *Vetera monumenta*, 1: 504; 515-516. Za ugarske kraljeve: J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 615, 626. Još neki primjeri drugih ugarskih kraljeva: *Dubrovačka akta i povelje*, I/2, prir. Jovan Radonić. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1934: 742; *Dubrovačka akta i povelje*, II/1, prir. Jovan Radonić. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1935: 60.

bilo je da se radi o čisto poslovnom odnosu i da je tribut samo cijena trgovačkih privilegija u Carstvu. Drugo slično objašnjenje bilo je da je tribut zapravo "cijena mira" koju grad plaća da bi očuvao svoju slobodu. Naravno, Turci se sigurno ne bi složili s ovakvim interpretacijama, jer je plaćanje harača u njihovoj političkoj i pravnoj tradiciji imalo nedvojbeno značenje priznanja vrhovne vlasti, što se i u Dubrovniku zacijelo dobro znalo. No, kao i mnogi drugi kršćanski tributari Osmanlija, Dubrovnik je koristio duboki konceptualni jaz između dviju pravnih kultura - zapadnoeuropske i osmanske - da bi ignorirao neugodne konotacije harača i odnos s Portom tumačio na za sebe najpovoljniji način.¹⁷

Nakon dugog prešućivanja, na kraju je i dubrovačka diplomacija morala priznati tributarni status grada. A kada je konačno počela otvoreno govoriti o njemu - u prvim dekadama 16. stoljeća - tumačila ga je na prilično neočekivan način. Tako su, na primjer, poslanici kod Ferdinanda Habsburškog 1535. trebali priznati da grad, "pošto se nalazi u raljama nevjernika, plaća godišnje ogroman tribut velikom turskom gospodinu", no odmah i dodati da to čini "radi očuvanja slobode i kršćanskog imena." Još određeniji u vezi specifične svrhe tributa trebali su biti nešto kasnije, rekavši da Dubrovčani podnose "goleme troškove" da bi se obranili od spletke svojih susjeda "*ne toliko zbog očuvanja naših privatnih dobara, koliko u ime čitave kršćanske republike*, koja može biti vedrija duha vidjevši da [Dubrovnik] vojuje pod zastavom Krista".¹⁸ Sličnu misao senatori su ponovili nekoliko godina kasnije, godine 1540., u uputi poslaniku kod mletačkog dužda, govoreći o tributu "koji godišnje plaćamo velikom turskom gospodinu kako bismo očuvali ovaj grad pod zastavom Krista, na službu i korist ove države [Venecije] i čitave kršćanske republike."¹⁹

¹⁷ Lovro Kunčević, »O dubrovačkoj *libertas* u kasnom srednjem vijeku.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46 (2008): 54-56. Za osmansko razumijevanje tributarnog statusa i za njegove različite interpretacije od strane kršćanskih tributara, vidi: Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and World around it*. London: I. B. Tauris, 2004: 78-79; Viorel Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and its Tribute Payers*. Boulder: Columbia University Press, East European Monographs, 2000: 205-207.

¹⁸ *Dubrovačka akta i povelje*, II/1: 374-375.

¹⁹ *LL*, sv. 22, f. 108r, pismo Serafinu Zamagni od 14. veljače 1540: *Qualmente trovandosi quella città situata in uno sterilissimo luogo, dal quale non se può cavare tanta vitovaglia che basti per uno mese del anno, e sendo angaridiati dal tributo, qual annualmente pagamo al Gran Signore Turcho per conservare quella città et abitanti sotto lo vexillo de christo, et al servizio e commodità di questo Dominio e tutta la Republica Christiana*. Još nekoliko primjera sličnih tvrdnji tipičnih za dubrovačku diplomaciju: *Litterae et commissiones Ponentis*, serija 27.6 (dalje: *LP*) sv. 3, f. 104r (DAD); *LP*, sv. 6, f. 9r; *LP*, sv. 15, f. 11r.

Kako bi potkrijepili prilično začudnu ideju da je status osmanskog tributara na korist “čitave kršćanske republike”, dubrovački diplomati počeli su tvrditi da su kršćanski vladari prepoznali iznimnu važnost Dubrovnika i stoga ga čak poticali da nastavi svoje veze s nevjernicima. Moleći cara Karla V. da Marina Zamagnu oslobodi dužnosti informatora, jer to dovodi Dubrovnik u opasnost od Turaka, dubrovački poslanik trebao je 1547. godine reći da se grad nalazi u opasnom nevjerničkom okružju: “Te je stoga i vaše veličanstvo, nakon što je bilo temeljito informirano o svim tim stvarima, ne jednom nego više puta poticalo ambasadore mojih gospodara da se trebaju sa svom mogućom marljivošću truditi oko opstanka onog grada o kojem [opstanku], osim njegova posebna interesa, *ovisi i opća korist čitave kršćanske republike*. Ovog mišljenja su također bili pape i općenito svi vladari koji su neprekidno hvalili dobru pamet mojih gospodara koji su *se znali vladati i ponašati spram velikog turskog gospodina* o kojemu zbog blizine mjesta ovisi opstanak onog grada.”²⁰

Kad više nisu mogli prešućivati svoj tributarni status i veze s Turcima, Dubrovčani su to počeli predstavljati na iznenađujući način - kao hvalevrijednu i kršćanstvu korisnu stvar. Tributarni status bio je opravdan, dapače imao plemenitu svrhu, jer je omogućavao da u “raljama nevjernika” preživi grad, čiji je opstanak bio “od opće koristi čitavoj kršćanskoj republici.” Politički delikatani odnos grada s Turcima pretvoren je u samopožrtvovno služenje općem interesu, altruističnu žrtvu čije su značenje, štoviše, prepoznali i drugi kršćani. Naravno, ovakva je retorika akutnije no ikada otvarala pitanje na koji točno način opstanak Dubrovnika koristi kršćanstvu, na koji način grad uspijeva svoju povezanost s nevjernicima upotrijebiti za opće dobro. Dubrovački diplomati 16. stoljeća potrudili su se na to pitanje dati što uvjerljiviji odgovor, iskoristivši osmansko okruženje da bi gradu stvorili nov, dramatičan i nadasve koristan autoportret.

*“Istinski zaklon i putokaz čitave kršćanske republike”:
slika Dubrovnika kao graničara kršćanstva u diplomaciji 16. stoljeća*

Tijekom 16. stoljeća retorika granice kršćanstva u dubrovačkoj diplomaciji doživjela je ozbiljne promjene, i to iz jednostavnog razloga - jer se promijenila sama granica. Dubrovnik više nije bio katolički grad u čijem se zaleđu nalazio politički fragmentiran prostor “heretičkih” ili “shizmatičkih” moćnika koji su

²⁰ *Dubrovačka akta i povelje*, II/1: 494.

vojno bili relativno slabi, a povrh toga zapleteni u gotovo neprekidne međusobne sukobe. Počevši od kasnog 15. stoljeća Dubrovnik je bio katolički grad stiješnjen između mora i monolitnog nevjerničkog Carstva, najveće vojne supersile renesansne epohe. Koliko god faktički neugodan, ovaj istureni položaj otvorio je nove manevarske prostore diplomaciji Republike. Dubrovački diplomati prilagodili su stari status graničara kršćanstva promijenjenim okolnostima, pripisujući gradu nove i daleko značajnije misije u općem interesu “kršćanske republike”.

Prva od takvih misija vidljiva je iz objašnjenja dubrovačko-turskog odnosa koje je 1570. godine Frano Gondola ponudio papi u dramatičnim okolnostima Ciparskog rata, kada se sklapao savez kršćanskih vladara protiv Osmanlija. Gondola nije poricao delikatan položaj Republike, ali mu je pridavao poseban smisao: “Potom sam rekao da Dubrovčani doduše plaćaju tribut Turcima, no to čine jer su prisiljeni, a niti im se čini nedostojnim plaćati tu sumu novaca *da bi se u onim krajevima živom očuvala vjera Isusa Krista* i onaj grad sa svojim stanovnicima...”²¹ Na koji točno način Dubrovnik pridonosi očuvanju kršćanstva u “onim krajevima”, postaje jasno iz upute koju je Gondoli poslala dubrovačka vlada nekoliko tjedana kasnije. Opovrgavajući mletačke optužbe da Dubrovnik surađuje s Turcima, diplomat je trebao istaći ne samo kršćansku lojalnost, nego i iznimnu stratešku važnost Republike: “očuvavši dubrovački grad Vaša Svetost neće očuvati samo našu naciju u Kristovoj vjeri, nego i najizmučenije narode koji postoje na svijetu, a to su jadni robovi (*schiaivi*) kojih je puna čitava Turčinova zemlja. Naime, ne toliko zbog zdravlja duša naših Dubrovčana koji trguju u Turskoj, koliko da bi učinili vrlo pobožno i kršćansko djelo za zdravlje duša robova, moji gospodari su još prije mnogo i mnogo godina dobili prekrasne privilegije od turskih careva da mogu držati kod naših trgovaca u njihovim zemljama svećenike i redovnike. Stoga nema grada, zamka ili naselja gdje nisu naši Dubrovčani - koji su gotovo posvuda - a gdje također ne bi bilo svećenika i redovnika koji dodjeljuju crkvene sakramente ne samo Dubrovčanima, nego i robovima i ropkinjama, krste njihovu djecu, čuvaju ih i učvršćuju milošću Božjom i svojim radom u kršćanskoj vjeri. Stoga, ako bi došlo do gubitka Dubrovnika, ovakva i slična kršćanska djela... bila bi sva zajedno izgubljena s velikim gubitkom za kršćanstvo, jer bi na taj način kršćanska vjera nestala u mnogim zemljama Istoka...”²²

²¹ L. Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola«: 558.

²² L. Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola«: 571.

Dubrovnik je pokušavao uvjeriti Europu da je njegov opstanak uvjet očuvanja kršćanstva u Osmanskom Carstvu. Važnost i trajnost ovog argumenta vidljiva je pošto se u gotovo istoj formi ponavlja i preko stotinu godina kasnije, u uputi poslaniku na dvoru Luja XIV. 1667. godine. Moleći pomoć za potresom razrušen grad, dubrovački diplomat je trebao naglasiti: “uz pomoć privilegija koje naša Republika uživa u čitavom Osmanskom Carstvu, kršćani onih krajeva održavani su s utjehom crkava i dodjeljivanjem presvetih sakramenata na veliku korist i utjehu tih naroda.”²³ Tvrdnje da Dubrovnik igra ključnu ulogu u očuvanju kršćanske vjere u zemljama pod nevjerničkom vlašću često su se javljale i izvan usko diplomatskog konteksta, osobito u dubrovačkoj historiografiji i opisima grada. Tako na primjer u svojim *Le relationi et descrittioni universali* kozmograf Luca de Linda ilustrira iznimne povlastice koje Dubrovnik uživa u osmanskim zemljama, pišući da su tijekom pohoda na Poljsku 1621. godine svećenici u pratnji dubrovačkih ambasadora nasred turskog logora javno održali misu kojoj su se pridružili i ostali prisutni kršćani. Linda nastavlja napominjući da pod dubrovačkim pokroviteljstvom žive svi katolici u Osmanskom Carstvu “tako da se oni maleni ostaci kršćanstva uz beskrajni trošak ove najreligioznije Republike održavaju u čistoći katoličke vjere.”²⁴

Ovdje se zapravo radi o varijanti tradicionalnog predstavljanja Dubrovnika kao mjesta pokršćavanja okolnih “shizmatika” i “heretika”, tipičnog za diplomaciju 14. i 15. stoljeća. No, u novim okolnostima osmanskog okruženja, Gradu je pripisivana daleko značajnija misija: postao je čuvarom vjere u nevjerničkom Carstvu. Treba spomenuti da Dubrovačka Republika nije bila jedina europska država koja je bliske veze s Osmanlijama opravdavala brigom za kršćanstvo u zemljama pod sultanovom vlašću. Donekle sličan argument u 16. su stoljeću koristili apologeti francuskih kraljeva, opravdavajući savezništvo

²³ Radovan Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa 1667 g. Arhivska građa (1667-1670)*. Beograd: SAN, 1960: 131.

²⁴ *Le relationi et descrittioni unversali et particolari del mondo. Di Luca di Linda et dal marchese Maiolino Bisaccioni. Tradotte, osseruate, & nuouamente molto accresciute, e corrette.* In Venetia, Per Combi, & LaNoù. MDCLXIV: 641. Za još primjera gdje se u nediplomatskim dokumentima ističu zasluge Dubrovnika za očuvanje katoličanstva na Balkanu, vidi: Stijepo Skurla, *Sveti Vlaho, biskup i mučenik od Sevasta: dubrovački obranitelj*. Dubrovnik, 1871: 85-87; Giacomo Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*. Venecija: Ad instantia di Antonio Leonardi, 1605: 115. O dubrovačkoj skrbi za katolike u Osmanskom Carstvu, vidi: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 100-103; Vesna Miović, *Dubrovačka Republika u spisima Osmanskih sultana*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2005: 110-115; Antal Molnár, *Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane 1572-1647*. Rim-Budimpešta: Accademia d'Ungheria, Országos Széchényi Könyvtár, METEM, 2007: 50-58.

njihovih vladara sa sultanom. Savez s Turcima predstavljan je kao koristan čitavom kršćanstvu, jer je omogućavao francuskim monarsima da štite europske trgovce u Carstvu i još važnije, da se brinu za opstanak katoličkog kulta i sigurnost hodočasnika u Svetoj zemlji.²⁵

Druga važna zasluga za “kršćansku republiku”, koju su diplomati pripisivali Gradu, bila je spašavanje i otkupljivanje kršćana iz nevjerničkog sužanjstva. Naravno, ovdje se radilo o starom toposu koji se javio još u diplomaciji 15. stoljeća, a u ime kojega je 1459. godine Dubrovnik hvalio kralj Matijaš Korvin nazivajući ga “lukom kršćanske slobode”.²⁶ Tipičan kasniji primjer ovakve retorike nalazi se u uputi dubrovačkom poslaniku u Anconi 1578. godine. Pokušavajući isposlovati ukidanje novouvedene carine za dubrovačke trgovce, poslanik je u ime svoje vlade trebao upozoriti da, ukoliko ta novotarija ostane na snazi, “nećemo više moći plaćati tribut ni pomagati našim siromasima u njihovim potrebama niti izbavljati naše podanike i strance iz ruku nevjernika, kamo dospijevaju svaki dan.”²⁷ Još jedan specifičan primjer ovakve retorike vidljiv je u pismu koje su dubrovačke vlasti uputile papi 1603. godine. Dubrovčani su slavodobitno pisali o nekom mladom Bolonjcu koji se, “naveden đavoljim uvjerenjem”, obratio na islam i htio otići u Tursku, ali su ga oni na Pločama - navodno nakon velikog skandala - oteli iz turskih ruku te poslali u Rim kao konkretan dokaz “s kolikim se žarom u našem gradu čuva kršćanska vjera”.²⁸

Konačno, diplomati Republike tvrdili su da Dubrovnik izvršava misiju u interesu čitavog kršćanstva ne zbog neke posebne djelatnosti, već samim svojim postojanjem, odnosno time što kao pravovjeran, Grad istrajava na rubu nevjerničkog Carstva. Dubrovački diplomati upozoravali su europske vladare da Republika, održavajući se uz goleme napore u poslovičnim “rajlama nevjernika”, zaustavlja daljnje napredovanje Osmanlija prema kršćanskim zemljama.

²⁵ G. Poumarède, »Justifier l'injustifiable.«: 238-246.

²⁶ *Dubrovačka akta i povelje*, I/2: 620.

²⁷ *LP*, sv. 3, f. 104r-104v, pismo Jeronimu Caboga, od 24. siječnja 1578: *...non potriamo pagar piu il Tributo, ne soccorrere i poveri nostri ne i bisogni loro, ne cavare i suditi nostri e forestieri dalle mani degli infideli dove vi capitano giornalmente*. Slični primjeri u: *Dubrovačka akta i povelje*, III/1, prir. Jovan Radonić. Beograd: SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, 1939: 124-125; R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 131.

²⁸ *Dubrovačka akta i povelje*. III/1: 129. Naravno, ovaj tip zasluge za kršćanstvo pripisivan je i drugim renesansnim državama smještenima na granicama s Osmanskim Carstvom, a možda su najpoznatiji primjer bili ivanovci na Rodosu (Nicolas Vatin, »The Hospitallers at Rhodes and the Ottoman Turks, 1480-1522.«, u: *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact*, ur. Norman Housley. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004: 160-161).

Dubrovnik je predstavljan kao prva linija obrane kršćanskoga svijeta, čiji pad ne bi značio samo gubitak jednog grada, nego bi zbog njegova iznimnog strateškog položaja rezultirao katastrofalnim posljedicama po čitavo kršćanstvo, otvorivši Osmanlijama vrata prema zapadu. Moleći papu 1572. godine da dopusti izvoz oružja u Dubrovnik, Frano Gondola je naglasio da je opstanak grada silno važan za kršćanstvo, na čijem je istočnom rubu on “posljednja granica” (*l'ultimo termine*). Potom se upustio u dubioznu geo-stratešku procjenu, upozorivši da bi posljedica njegova pada bila da se “kršćanstvo na istočnim stranama ne bi prostiralo dalje od Venecije”, jer bi dalmatinski gradovi, slabi i vrlo siromašni kakvi jesu, “pali prvom prilikom kad bi Turčin pokazao svoje lice.”²⁹ Gotovo dva stoljeća nakon Frana Gondole, 1752. godine, nepoznati je Dubrovčanin u izvještaju o sukobu Republike s mletačkim generalnim providurom ponavljao u osnovi isti tradicionalni argument. Žaleći se na maltretiranja mletačkog brodovlja, upozoravao je da bi Venecija trebala bolje tretirati Dubrovnik, jer joj nije u interesu da ga okupiraju Turci, a potom poentirao: “Pa neka sada kršćanski vladari razmisle kakva bi bila sigurnost Italije, kad bi jedan tako dug teritorij, s toliko izvrsnih luka, tako blizu mnogim vrlo naseljenim turskim provincijama, došao pod apsolutnu vlast Turčina?”³⁰ Da bi tursko osvajanje Dubrovnika imalo kobne posljedice po druge kršćanske zemlje priznavali su i strani vladari. Na primjer, papa Klement VIII. je 1595. godine pisao caru Rudolfu II. moleći ga da zabrani uskočke napade na Turke preko dubrovačkog teritorija, jer bi to moglo isprovocirati sultana da “osvoji onaj grad, iz kojega bi se Italiji nad vrat nadvio na veliku štetu sviju”.³¹

Ovakvo predstavljanje Republike uvelike se oslanjalo na njenu tradicionalnu sliku iz diplomacije 15 stoljeća: ideju da je Dubrovnik pravovjeran grad koji se herojski odupire spletkama i napadima susjednih nevjernika. Čini se da je svojevrsna međufaza između te stare slike i novog imidža bila uloga koja je Dubrovniku pripisivana u pismima i poveljama ugarskih kraljeva iz 15. stoljeća, u kojima se spominje kao “zid za naše vjerne” ili “štit granica našeg kraljevstva Dalmacije”. Vjerojatno su, polazeći od takvih karakterizacija, diplomati 16.

²⁹ L. Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola«: 612.

³⁰ *Ora riflettano i Principi Christiani qual sarebbe la sicurezza d'Italia, se uno stato tanto disteso in lunghezza, così pieno di ottimi porti, così vicino a tante provincie Turche si popolate, venisse sotto al Dominio assoluto del Turcho?* (Mss. Correr 1411, Miscellanea, saec. XVII-XVIII, Fol. 173r, Museo civico Correr, Venecija).

³¹ Augustin Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*. tomus 2. Zagabriae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1875: 89.

stoljeća borbi Grada za opstanak u nevjerničkom okruženju dali dodatnu težinu i daleko veće značenje. Dubrovnik više nije branio samo sebe, pa ni druge podanike ugarskoga kralja, nego kršćanstvo u cjelini.³²

Ideja da Dubrovnik služi kao prepreka osmanskom prodoru na zapad izražavana je jednom važnom metaforom, u europskoj tradiciji još od srednjeg vijeka primjenjivanom na teritorije koji su graničili s nekršćanskim silama - metaforom "predziđa kršćanstva" (*antemurale* ili *propugnaculum christianitatis*).³³ U diplomaciji Republike, osobito od 16. stoljeća, ustaljuje se niz varijanti ove metafore, a sve posreduju istu temeljnu ideju o Dubrovniku kao isturenoj fortifikaciji kršćanstva, izloženoj prvom naletu nevjernika. Frano Gondola je 1570-tih i 1580-tih pred papom govorio o Gradu kao "istinskom predziđu čitave Italije i njenih vladara", ili pak o "predziđu kršćanstva koje na svojim ramenima, na onoj strani zatvorenima, drži granice s barbarima".³⁴ Uz termine *antemurale* i *propugnacolo*, u diplomatskoj retorici javljaju se i srodni izrazi *riparo* ("zaklon"), *scudo* ("štit"), *bastione* ("bastion") ili *argine* ("brana"), koji svi posreduju ideju zaustavljanja neprijateljske navale. Na primjer, u uputi svojim poslanicima u Rim 1607., vlada je o Dubrovniku pisala kao o "zaklonu, štitu i čvrstom bastionu čitave kršćanske republike", dok je poslanik kod Luja XIV. 1667. godine Grad nazvao "branom, podrškom i zaklonom kršćanstva".³⁵

Naravno, Dubrovnik je bio tek jedno od mnogih "predziđa" renesansne Europe, i to sigurno ne najbolje znano. Ovom metaforom opisivale su se i druge mediteranske države poput Venecije, Rodosa i kasnije Malte, no nedvojbeno najpoznatija "predziđa" ležala su u Srednjoj Europi - radilo se o Ugarskom i Poljskom kraljevstvu. Sve te države karakterizirane su skupom srodnih pojmova poput *antemurale*, *propugnaculum*, *scutum* ili *murus christianitatis* i sve su si

³² Za primjere Dubrovnika kao "štita" i "zida" u poveljama kralja Ladislava Posthumus-a (1454. godine) i Matijaša Korvina (1459. godine), vidi: *Dubrovačka akta i povelje*, I/1: 557; J. Gelcich i L. Thalloczy, *Diplomatarium*: 615.

³³ Za porijeklo ovog izraza vidi donekle različite verzije u: Nora Berend, *At the gate of Christendom: Jews, Muslims and "Pagans" in Medieval Hungary c. 1000-c.1300*. Cambridge: CUP, 2001; »Antemurale Christianitatis.«, u: *Hrvatska enciklopedija*, svezak I, ur. Mate Ujević. Zagreb, 1941: 469.

³⁴ L. Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola«: 546, 558, 571.

³⁵ *come a riparo, scudo e saldo bastione de tutta la Republica christiana (Dubrovačka akta i povelje III/1: 180); un argine sostegno e riparo della christianità* (R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 252). Pri karakteriziranju graničnog položaja Republike, u diplomaciji se javljaju i nešto drugačije metafore poput "stupa" (*colonna della fede di Christo*) ili čak "istinskog utočišta i putokaza čitave kršćanske republike" (*uero riparo e bersaglio di tutta la Republica christiana*). *LL*, sv. 30, f. 101r; *LP*, sv. 6, f. 9r.

prispisivale zaslugu zaustavljanja nevjerničkog udara, preuveličavajući katastrofalne posljedice svoga pada. Funkcija “predziđa” donosila je ozbiljan međunarodni ugled, jer je shvaćana kao vrsta “defenzivnog križarskog rata” te je stoga, kao i u dubrovačkom slučaju, igrala važnu ulogu u diplomatskoj propagandi ovih zemalja.³⁶

Ipak, između Dubrovnika i ovih država postojale su značajne razlike, koje su se odrazile i na način na koji su predstavljale svoju ulogu “predziđa”. Dubrovnik je bio vrlo specifično *antemurale christianitatis*, ne samo zato što je bio mala i vojno nevažna država, nego i zato što je za jedno “predziđe” imao prilično neuobičajen odnos s nevjernicima. Osim kratke križarske epizode 1444. godine, Dubrovačka Republika nikada nije ratovala s Turcima, štoviše, većinu renesansne epohe provela je kao tributarna država Osmanskog Carstva. Dubrovački diplomati očito nisu mogli tvrditi da Republika osmansku silu odbija na bojnopolju, poput drugih “predziđa”, pa su stoga pribjegli nekonvencionalnom argumentu: Dubrovnik nije zaustavljao nevjernike na svojim granicama vojnom moći, nego vještom diplomacijom.

Već spomenuta tvrdnja dubrovačke diplomacije da je car Karlo V. pohvalio način na koji se Dubrovnik odnosi s Turcima najčešće je korištena da bi se potkrijepila upravo ova neuobičajena ideja. Dobar su primjer riječi dubrovačkog ambasadora Frana Gondole koji je ranih 1580-tih napuljskome kralju objašnjavao da Republika ne može pristati da se u Grad vrati iz njega prognan španjolski obavještajac jer: “se u pitanju Turaka također treba ravnati po savjetu Karla V,

³⁶ Za ideju da se funkcija *antemurale*-a doživljavala kao svojevrсна *defensive crusading*, vidi: Janos Bak, »Hungary and Crusading in the fifteenth century.« u: *Crusading in the Fifteenth Century. Message and impact*, ur. Norman Housley. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004: 118. Za mađarski *antemurale* i retoriku granice, s referencama na bogatu stariju literaturu, vidi: István Bitskey, »A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban.« *Hitel* 17/11 (2004): 102-112; Farkas Gábor Kiss, »1523 - Nagyszombati Márton.«, u: *A magyar irodalom története*, I, ur. Maszák Mihály Szegedy, László Jankovits i Géza Orlovsky. Budapest: Ráció, 2007: 204-216. János Varga, »Europa und “Die Vormauer des Christentums”.«, u: *Europa und die Türken in der Renaissance*, ur. Bodo Güthmüller and Wilhelm Kühlmann, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000: 55-63. Za Poljsku: Jadwiga Krzyzaniakowa, »Poland as Antemurale Christianitatis: the political and ideological foundations of the idea.« *Polish Western Affairs* 33 (1992): 3-24; Paul Knoll, »Poland as *Antemurale Christianitatis* in the Late Middle Ages.« *Catholic Historical Review* 60 (1974): 381-401. Širi pregled, vidi u: Urszula Borkowska, »The ideology of “antemurale” in the sphere of Slavic culture (13th -17th centuries).« u: *The Common Christian Roots of European Nations. An International Colloquium in the Vatican*, ur. R. Aubert et al. Firenca: Le Monier, 1983: 1206-1221. Za sličnu retoriku hrvatskih staleža i dalmatinskih humanista, vidi: *Govori protiv Turaka*, ur. Vedran Gligo. Split: Logos, 1983: *passim*, osobito 7-65.

cara preslavne uspomene, no i najmudrijeg gospodara i tog [Napuljskog] kraljevstva, koji je Republiku preko svojih poslanika hrabrio da izbjegava bilo kakve svađe s Turčinom, da hini prijateljstvo i da traži mir, budući da je njen spas na korist njemu i cijeloj kršćanskoj republici...”³⁷ Gondola je uskoro objasnio u čemu je ležala važnost Dubrovnika: “izvan svake je sumnje da je onaj grad poput skele i vrata za napad na ovo [Napuljsko] Kraljevstvo, to se svugdje zna”, a potom istaknuo uobičajen argument o strahovitim posljedicama koje bi uslijedile ako bi se Turčin dokopao dubrovačke flote i sjajnih luka iz kojih do Napulja može doći u jednoj noći.³⁸ Još zanimljiviji primjer isticanja specifičnog dubrovačkog “predziđa” - a i njegove navodne carske sankcije - nalazi se u uputi ambasadoru kod samog Karla V. Godine 1547., pišući o odnosu Grada i Turaka, senatori spominju da su se sjetili: “odgovora koji je njegovo visočanstvo dalo nekim Mesinjanima koji su ispred njegova visočanstva klevetali običaje i način na koji živimo s tim našim susjedima. Njima je odgovorio: “Da su se stanovnici Rodosa znali ponašati i nositi s Turcima, kao što rade Dubrovčani, ne bi bili bez države kao što jesu, nego bi je uživali u miru, kao što Dubrovčani čine.”³⁹

Da bi se razumjela sva težina ove izjave, treba imati na umu da je Rodos, koji su Turci nakon krvave opsade osvojili 1522. godine, bio sinonim za herojski otpor nevjernicima i nevojbeno jedno od najpoznatijih “predziđa kršćanstva” na Mediteranu. Ova anegdota ima prilično iznenađujuću poantu: dubrovački način “ponašanja i ophođenja” (*gouernare e tratenerere*) s Turcima predstavljen je kao *superioran* onome Rodosa, prestižnog vojnog “predziđa”. Štoviše, takav sud pripisuje se Karlu V, ne samo najvišem svjetovnom autoritetu “kršćanske republike”, nego i vladaru koji je uživao ogroman ugled kao branitelj kršćanstva.⁴⁰

Najočitija i najznačajnija razlika između motiva “predziđa” u dubrovačkoj retorici i retorici drugih država jest u tome što je dubrovačka varijanta posve

³⁷ *rebus Turcae morem gerere oportere consilio etiam magni illius Caroli V. Imp. gloriosissime memoriae, sed enim sapientissimi et istius Regni domini qui Remp. per eius oratores hortabatur ut cum Turca quaevis dissidia fugeret, amicitiam insimularet, et quietem quereret, cum salus eius, et illius et totius Christianae Reip. commodo cedat ... (Isprave i akti, 16 st., sv 8, br 424/22, Lettere di Francesco Gondola da Roma e da Napoli degli anni 1581-1583, prilog 50/1, [6-7], DAD).*

³⁸ *...est nimirum illa Civitas ad hoc regnum invadendum velut scala et porta, scitur hoc passim... (Isprave i akti, 16. st., sv 8, br 424/22, Lettere di Francesco Gondola da Roma e da Napoli degli anni 1581-1583, prilog 50/1, [7], DAD).*

³⁹ *Dubrovačka akta i povelje, II/1: 503.*

⁴⁰ Uza sve gore citirane slične anegdote o Karlu V., koji hvali dubrovački način s Turcima, nalaze se u: *Dubrovačka akta i povelje, II/1: 494; 499.* Još jedan sličan kasniji primjer: *LL, sv. 31, f. 240v.* Zanimljiva varijacija ove priče u historiografiji nalazi se u: G. Luccari, *Copioso ristretto: 139.*

lišena uobičajenog ratničkog patosa. Ne radi se o tipičnom aristokratskom mitu o kršćanskim vitezovima koji na bojnopolju riskiraju živote lijući krv za Krista. Upravo obratno, ne mogavši se pozivati na prestižni rat s nevjernicima, Dubrovnik je tvrdio da je pronašao način da brani kršćanstvo - ne ratujući s Turcima! Naravno, cijena toga bila je, Gondolinim riječima, "hiniti prijateljstvo i tražiti mir", odnosno, biti tributarna država Osmanskog Carstva. Kako nisu mogli isticati svoju ratničku vrlinu i vojne uspjehe u zaustavljanju nevjernika, Dubrovčani su isticali svoju diplomatsku umješnost i snalažljivost, zapravo političku "vrlinu" (*virtù*) u renesansnom smislu te riječi. Ukratko, ako su tipična "predziđa" bila vojna, Dubrovnik je bio neuobičajeno "diplomatsko predziđe". Možda se najljepša formulacija te ideje nalazi u jednom govoru Ilije Crijevića koji je, nakon isticanja da Dubrovčane "kršćani imaju za zid i štit", naglasio: "Doista, treba najviše zahvaljivati besmrtnome Bogu što je ona najodvratnija zvijer napredovala do ovoga mjesta, jer ju nisu toliko zadržale planine i ponori, koliko mudrost i diplomacija našeg Senata."⁴¹

Primjene retorike o granici kršćanstva u diplomaciji renesansnog Dubrovnika

Iz svih gore navedenih primjera jasno je da su se Dubrovčani trudili kršćanskim vladarima dati što više dobrih razloga da pomažu i čuvaju njihov Grad. Senat je zaključak na koji su ga pokušavali navesti dobro sažeo u uputi poslaniku u Rim 1602. godine, spominjući svoju Republiku "za koju se njegova Svetost i čitavo kršćanstvo trebaju brinuti da bude očuvana s obzirom na mjesto gdje se nalazi."⁴² Jednostavno rečeno, opstanak i dobrobit Dubrovnika nisu bili samo dubrovački, nego i opći problem. Ovdje se već nazire temeljni retorički

---

⁴¹ Ilija Crijević, »Ex Cervini oratione in obitum Martuli Zamagnae.«, u: Stanislav Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus Poeta Ragusinus (Saec. XV)*. Rim: Edizioni Francescane, 1971: 182-183. Ovakve glorifikacije dubrovačkog diplomatskog umijeća, koje postaju općim mjestom renesansne i barokne kulture, sigurno su jedan od razloga odlične reputacije koju diplomacija starog Dubrovnika uživa sve do danas. Još dva dobra primjera slavljenja diplomatske umješnosti vladara Grada su: Marin Držić, *Djela*, prir. Milan Rešetar, Stari pisci Hrvatski 7. Zagreb: JAZU, 1930: 69-70. Jaketa Palmotić, *Dubrovnik ponovljen i Didone*. Dubrovnik: D. Pretner, 1874-1878: 137. Čitav Palmotićev ep sjajan je primjer glorifikacije dubrovačke diplomacije. Već je temeljna ideja znakovita: radi se o obrani kršćanske vjere, ali kao branitelji se ne pojavljuju ratnici, uobičajeni u sličnoj epskoj literaturi tog perioda, već diplomati.

⁴² LP, sv. 8 (1599-1603), f. 205 r: *...nostra Republica la quale, et la S.ta sua et tutta la christianità debbono procurare che sia conseruata, rispetto al sito doue si troua.*

“manevar” karakterističan za dubrovačku retoriku granice kršćanstva. Inzistiranje na jedinstvenom položaju i posebnim zaslugama Grada omogućavalo je dubrovačkim diplomatima nešto jako korisno: da najrazličitije partikularne interese Grada povežu i čak *proglase identičnim s interesom kršćanstva u cjelini*. Drugim riječima, predstavljanje Grada kao graničara vjere bio je način da se čak i najsebičniji zahtjev upućen europskim vladarima predstavi kao stvar od općeg interesa za “kršćansku republiku.”

A zahtjev koji je u interesu čitavog kršćanstva, naravno, prilično je teško odbiti. Dubrovačka retorika svoju je učinkovitost zahvaljivala dobrim dijelom činjenici što onoga komu je upućena stavlja u prilično nezgodan položaj - u njenoj srži zapravo je specifična “moralna ucjena”. Naime, Dubrovčani su naglašavali očajnički položaj svoga grada i njegovu važnost za kršćanstvo uglavnom kada su tražili ustupke i usluge od kršćanskih vladara. Implicitna poruka bila je jasna: odbiti dubrovačke molbe značilo je preuzeti odgovornost za štetu ili čak potpuno uništenje Grada od iznimnog značenja za kršćansku vjeru. Vješto igrajući na kartu religijske solidarnosti, tj. dužnosti da se pomogne napaćenom graničaru prave vjere, dubrovačka diplomacija formulirala je svoje zahtjeve na takav način da je vladar koji bi ih odbio riskirao da izgleda kao loš kršćanin.

U svojim različitim varijantama, retorika o posebnom položaju i misiji Dubrovnika korištena je da bi se od kršćanskih država, osobito papinstva, tražila pomoć i ustupci. Već u gore citiranom primjeru iz 1371. godine, kada su Dubrovčani molili ugarskog kralja za pomoć protiv Nikole Altomanovića tvrdeći da će inače njihovi podanici ponovno postati “shizmatici”, jasno se naziru temeljne karakteristike dubrovačkog diplomatskog diskursa. Isticanje značenja Grada za katoličku vjeru iskorišteno je za prilično eksplicitnu “moralnu ucjenu”, jer se izrijeком naglašavaju loše posljedice za katoličanstvo ukoliko se ne ispune dubrovački zahtjevi. Naravno, u većini slučajeva “moralna ucjena” ostajala je neizrečena, a ustupci su se tražili jednostavno u ime opasnog položaja Grada i njegovih zasluga, kao što je to bio slučaj u Baselu 1433. Sličnu retoriku tijekom 15. i 16. stoljeća Dubrovnik je primjenjivao da bi isposlovao različite ustupke, poput dozvole za prisvajanje crkvenih prihoda, ukidanja nepovoljnih carina, generalne dispense za brakove u užem srodstvu ili pak dopuštenja za izvoz oružja i strateških materijala u Grad.⁴³

⁴³ J. Gelcich i L. Thalloszy, *Diplomatarium*: 481-488; LP, sv. 3, f. 104r-105r; LL, sv. 30, f. 101r; L. Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola«: 612.

Ipak, u najvećem broju slučajeva ova retorika nije korištena da bi se od drugih tražilo da nešto učine za Grad, već kao isprika za ponašanje samog Dubrovnika. Tako je ponekad primjenjivana da bi se opravdali politički nekorektni činovi dubrovačkih vlasti. Na primjer, nakon što su 1570. godine zaplijenili žito koje je neki brod prevezio u Napulj, dubrovački su senatori svog poslanika kod napuljskog potkralja uputili da, “ako bude moguće, uz poneku suzu”, kaže da je zapljena žita bila jedini način da se spasi Grad, koji je umirao od gladi. Poslanik je potom - u još jednom eksplicitnom primjeru “moralne ucjene” - trebao apelirati na potkraljevu kršćansku solidarnost izjavom da njegovo visočanstvo treba oprostiti taj čin jer sigurno ne želi da “tolike kršćanske duše [padnu] u ropstvo nevjernika i da se izgubi jedno mjesto od tolike važnosti za čitavo kršćanstvo.”⁴⁴

Ova je retorika još češće korištena kao isprika da se ne ispune zahtjevi drugih kršćanskih vladara. Dubrovčani su do savršenstva razvili ispričavanje tvrdnjom da će, ukoliko učine što se od njih traži, Republika stradati od nevjernika koji je okružuju. Implicitna “moralna ucjena” ležala je u sugestiji da bi kršćanski vladar, ukoliko ne želi da Dubrovnik strada, trebao odustati od svoga zahtjeva. Tako su dubrovačke vlasti u uputi svome poslaniku u Rim 1588. godine objašnjavale da ne mogu pristati na neke reforme u dubrovačkoj Crkvi, upozoravajući da bi to značilo uništenje Grada jer: “ne bismo više bili podnošeni od susjednog tiranina koji na tiranski način tvrdi da je sve u našoj državi njegovo i da sve ovisi o njegovoj volji; i nema sumnje, kada bi saznao da je naša vladavina u spomenutim detaljima promijenjena na traženje onih koje smatra svojim neprijateljima [tj. od pape], on bi nas napao i uništio do temelja. Kada bi došlo do tog našeg uništenja, ne dao Bog, bilo bi to na štetu apostolske stolice i čitavog kršćanstva”⁴⁵.

---

⁴⁴ LP, sv. 1, f. 153r: *che tante anime christiane in seruitù degli infideli, et si uenisse á perdere un'luogo di tanta importanza per tutta la christianità et degnisi V. Ecc.za Ill.ma d'iscusarci...* Još jedan primjer opravdavanja politički skandaloznog čina ovom retorikom nalazi se u uputi ambasadoru u Rim Đuru Gozze od 16. rujna 1602., u kojoj se ona koristi da bi se opravdalo ubojstvo dvojice svećenika koji su vodili tzv. Lastovsku bunu: njihove spletke dovele bi do sultanove intervencije i gubitka Dubrovnika, te stoga katastrofe za kršćanstvo (LP, sv. 8, f. 193r-193v).

⁴⁵ LP sv. 6, f. 8v: *...non sarebbero più comportati dal tiranno confinatore, il quale per modo di tirannia pretende che il dominio nostro sia tutto suo, et che tutto dipende dalla uolontà sua, e non è dubbio alcuno che quando egli sapesse che il gouerno nostro fusse mutato intorno à i sudetti partic[ola]ri a istanza di quelli che egli tiene per sua nemici ci oprimerebbe e distrugerebbe sin a fundamenti. La qual nostra perdita quando succedesse, che Dio non voglia, sarebbe disservito della sede Apostolica e di tutta la Christianità.*

Ovakvo ispričavanje pozivanjem na prijetnju nevjernika nedvojbeno je jedan od najčešće korištenih argumenata u povijesti dubrovačke diplomacije. Slučajevi takve tendenciozne “samoviktimizacije”, tj. ukazivanja na očajničko stanje Grada u nevjerničkom okruženju, redovno se javljaju već u diplomaciji 15. stoljeća. Dobar je primjer gore spomenuto pismo sicilskoj kraljici Ivani II. iz 1431., u kojem je vlada odbila izručiti nekog njenog podanika pozivajući se na opasan položaj Grada među nevjernicima. U 16. stoljeću stvarna ili preuveličana opasnost od Osmanlija prizivana je, na primjer, da bi se objasnilo zašto Dubrovnik više ne može slati vijesti o Turcima, odbile reforme gradske Crkve ili pak opravdala nesuradnja s kršćanskom flotom koja je krenula na Osmanlije.⁴⁶

Slična ispričavanja ponekad su bila popraćena eksplicitnim zahtjevima za osobitom popustljivošću i posebnim tretmanom zbog iznimnog položaja Dubrovnik. Na primjer, u gore citiranoj uputi poslaniku u Rim 1588., nakon upozorenja da će reforme dubrovačke Crkve isprovocirati susjednog “tiranina”, Senat je naglasio: “naša država na ovim granicama različita je od onih država koje su smještene unutar granica kršćanstva koje se ne izlažu nikakvoj opasnosti, dok se naša izlaže toliko izglednom uništenju”.⁴⁷ Nešto kasnije, 1589. godine, u vezi istog slučaja, dubrovačke vlasti molile su papu da odustane od reformiranja njihove Crkve “uzevši u obzir naše siromaštvo... i uzevši u obzir koliko su naši zahtjevi pravedni te različitost naše vladavine na ovim granicama od one drugih država smještenih unutar kršćanstva.”⁴⁸

Naravno, korištenje retorike o granici kršćanstva na sve ove načine nije bila dubrovačka specifičnost. U kasnom srednjem vijeku i renesansi čitav niz država smještenih na granici s islamom, a ponekad i pravoslavljem, koristio je prestižni status graničara vjere u svrhe vlastite realne politike. Kao i u dubrovačkom slučaju, vladari takvih “rubnih” kraljevstava - najpoznatiji primjeri su Aragon, Kastilja, Ugarska, Hrvatska i Poljska - nevjerničkom su prijetnjom opravdavali najrazličitije oblike “politički nekorektnog” ponašanja poput imenovanja biskupa, zapošljavanja Židova u javnim službama, kočenje reformi vlastite Crkve

⁴⁶ Po jedan tipičan primjer za svaku od ove tri situacije: *LP*, sv. 1 (1566-1570), f. 44v; *LP*, sv. 8 (1599-1603), f. 168r; *Dubrovačka akta i povelje*, II/1: 277; 309.

⁴⁷ *LP*, sv. 6, f. 8v: *onde si come il stato nostro è differente à questi Confini da quelli stati che son posti dentro li confini della Christianità, li quali non corrono niun pericolo, come corre questo nostro tanta evidente ruina.*

⁴⁸ *LP* sv. 6, f. 46v: *considerando la pouertà nostra... e considerando quanta equità contengono in se le nostre domande, et la diuersità del nostro gouerno à questi confini, à quello degli'altri stati posti dentro nella christianità...*

ili pak odbijanja učešća u udaljenim križarskim vojnama. Povrh toga, ideologija obrane i proširenja kršćanstva, osobito u slučaju iberskih država, stoljećima je punila kraljevske riznice, jer su pape svjetovnim vlastima ustupale značajne dijelove crkvenih prihoda kao i prihode od prodaja indulgencija.⁴⁹

Diplomatska strategija velikih monarhija na rubovima kršćanskog svijeta bila je u osnovnim crtama slična dubrovačkoj. Sastojala se s jedne strane od “neprekidnog pobuđivanja tjeskobe kod papinstva uz pomoć aveti kršćanske katastrofe pred muslimanskom prijetnjom”, a s druge, stalnim isticanjem vlastitih zasluga za vjeru.⁵⁰ Ipak, postojale su barem dvije važne razlike između retorike ovih zemalja i one Dubrovnika. Kao prvo, za razliku od Dubrovnika, ugarski, poljski i iberski kraljevi doista su ratovali s nevjernicima, pa im je na raspolaganju bio još jedan važan i uvelike korišten argument - tvrdnja da su ih drugi kršćani zbog svoje nesloge ostavili da se bore sami. Kao drugo, koliko god njihovi diplomati insistirali na strahovitom pritisku nevjernika koji podnose, samoviktimizacija velikih kraljevstava uglavnom je bila manje dramatična i imala drugu funkciju od one Dubrovnika. Kod većih i značajnijih država radilo se o pogodnom diplomatskom oruđu koje se izmjenjivalo s isticanjem vlastite vojne moći i optimističnih najava skorog istjerivanja Turaka iz Europe ili Arapa/Berbera iz Španjolske. Za razliku od toga, Dubrovčani su svoj očajnički položaj u “raljama nevjernika” isticali neprekidno, a ukoliko bi progovorili o vlastitim snagama, bilo bi to samo da dodatno upozore na bespomoćnost Republike pred prijetnjom nevjernika.

Ova samoviktimizacija upozoravanjem na pritisak nevjernika bila je dio šire diplomatske strategije karakteristične za renesansni Dubrovnik. Uz jadicovanja o skorom uništenju Grada od Osmanlija, drugi tipični primjeri takvog samopredstavljanja bezbrojna su uvjeravanja o siromaštvu Grada, sterilnosti njegova teritorija ili njegovoj vojnoj nemoći. Poznata fraza koja se u raznim

---

⁴⁹ Za retoriku drugih graničara kršćanstva vidjeti: Nora Berend, »Défense de la Chrétienté et naissance d'une identité: Hongrie, Pologne et péninsule Ibérique au Moyen Âge.« *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 58 (2003): 1009-1027; Paul W. Knoll, »Poland as “Antemurale Christianitatis” in the Late Middle Ages.« *The Catholic Historical Review* 60 (1974): 381-401, posebno 392-393; J. Krzyżaniakowa, »Poland as Antemurale Christianitatis«: 3-24; J. Bak, »Hungary and Crusading in the fifteenth century.«: 125-126; Anti Selart, »Political Rhetoric and the Edges of Christianity: Livonia and its Evil Enemies in the Fifteenth Century.«, u: *The Ages of the Medieval World*. Budapest: CEU Press, 2009: 55-69; *Govori protiv Turaka*: 7-65.

⁵⁰ Citat je iz: N. Berend, *At the gate of Christendom*: 213-214. Za sličan poljski primjer: J. Krzyżaniakowa, »Poland as Antemurale Christianitatis.«: 8-9; U. Borkowska, »The ideology of “antemurale”«: 1207-1208.

varijantama ponavlja u diplomatskim uputama - da poslanici trebaju nešto reći "sa suzama u očima" i "plačljivim glasom" - najčešće se javljala kao teatralna potkrepa upravo ovakvoj retorici. Naime, dubrovačka diplomacija stvarala je međunarodni imidž Grada na donekle neuobičajen način: nije igrala na kartu snage, nego slabosti. Dok je većina država renesansne Europe, želeći pregovarati s pozicije moći, u diplomaciji pokušavala svoj položaj prikazati boljim no u stvarnosti, Dubrovnik se neprekidno trudio postići upravo suprotno. Svojom dramatičnom retorikom pokušavao je uvjeriti da je još bespomoćniji i slabiji no što je zaista bio, štoviše, da je stalno na rubu propasti. Umjesto da pokušava impresionirati - što bi bilo ne samo uzaludno već i komično - Dubrovnik je na zapadnim dvorovima, no i na Porti, zapravo pokušavao pobuditi *sažaljenje* ili, u najmanju ruku, zaštitničke nagone.⁵¹

Case-study: mletačka propaganda protiv Dubrovnika 1571/3.

Koliko je status graničara kršćanstva bio važan za Dubrovnik jasno se pokazalo tijekom jedne od najvećih kriza u njegovoj povijesti, kada je o prihvaćanju ili odbacivanju tog statusa od strane europskih vladara ovisio sam opstanak grada. Tijekom dramatičnog sukoba mediteranskih katoličkih država i Osmanskog Carstva 1570/1. godine došlo je do pravog diplomatskog rata između Venecije i Dubrovnika, vođenog na raznim europskim dvorovima, a prvenstveno pred papom. Venecija je pokušavala iskoristiti situaciju da bi nagovorila svoje saveznike da osvoje Dubrovnik ili ga barem prisile na aktivno pomaganje kršćanske vojne, što je u danim okolnostima za Grad bilo ravno političkom samoubojstvu. Na temelju izvještaja svojih obavještajaca o dubrovačkom pomaganju Turaka, Mlečani su pokušavali osporiti zasluge Grada za kršćanstvo, štoviše etablirati pravi anti-mit o Dubrovniku kao licemjernom slugi nevjernika i izdajici prave vjere, "guji u njedrima kršćanstva" ili čak "bolesnom i gnjilome udu" koji treba ukloniti.⁵² S druge strane, Dubrovnik je svim silama pokušavao uvjeriti katoličke vladare da je u njihovom najboljem

⁵¹ O plaču kao metodi dubrovačke diplomacije, vidi: V. Miović, *Dubrovačka diplomacija u Istanbulu*: 160-161. Za pompozno samopredstavljanje malih talijanskih država u ovom periodu, vidi: Daniela Frigo, »"Small states" and diplomacy: Mantua and Modena.«, u: Daniela Frigo (ur.), *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy: The Structure of Diplomatic Practice, 1450-1800*. New York, Cambridge University Press, 2000: posebno 151, 156. Naravno, ovo je bilo dobrim dijelom uvjetovano aristokratskim etosom vladarskih dinastija tih državnica.

⁵² U talijanskom originalu: *morbo et membro putrido; un serpe nelle viscere della Christianità* (L. Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola«: 556, 629).

interesu prihvatiti njegovu neutralnost i ne tražiti da im otvoreno pomaže. Braneći se od venecijanskih optužbi, dubrovačka je diplomacija upornije i dramatičnije no ikada insistirala na zaslugama Dubrovnika za pravu vjeru, prateći to sistematskim ocrnjivanjem mletačkog protivnika. U srži ovog žestokog diplomatskog sukoba bila je slika Dubrovnika, odnosno pitanje je li Grad herojski graničar prave vjere ili licemjerni sluga nevjernika, dok je njegov ulog bio opasno visok - radilo se o samom opstanku Republike.⁵³

Izvjestaji mletačkih ambasadora iz Rima za ovaj period omogućuju nešto iznimno dragocjeno: da se međunarodna recepcija dubrovačke retorike sagleda iz krajnje zanimljivog kuta, tj. iz perspektive neprijatelja Grada. O metodama mletačke diplomacije mnogo otkriva pismo venecijanskih ambasadora iz Rima, Michelea Suriana i Giovannija Soranza, od 7. listopada 1570., u kojem glavarima (*capi*) venecijanskog vijeća desetorice opisuju svoju audijenciju kod pape Pija V. Mletački su ambasadori krenuli uobičajenom taktikom, pročitavši papi pismo nekog obavještajca u kojem se tvrdilo da su Dubrovčani poslali drvodjelce u Herceg Novi da pomognu Turcima pri izradi barki. No, tada su stvari krenule neočekivano loše: nakon što su ambasadori dovršili čitanje, Pio V. je “u navali velikog bijesa” rekao “vi maltretirate te Dubrovčane i želite ih uništiti”, nastavivši da su mu također rekli da su Dubrovčani poslali doktora Turcima u Herceg Novi, kao i da onamo šalju barut i drugu municiju, što ništa nije istina.⁵⁴ Papa je potom rekao “vi želite ono što pripada drugima i Bog će vas kazniti u budućnosti. Dubrovčani su dobri ljudi i žive katolički, te dao Bog da bi se tako činilo i na drugim mjestima”.⁵⁵ Pokazavši koliko dobro poznaju dubrovačku argumentaciju, ambasadori su pokušali proturječiti, upozoravajući “da Dubrovčani, pod izlikom da su prisiljeni surađivati s Turcima jer su im toliko blizu, čine mnoge stvari koje nisu dobre”.⁵⁶ Papa je tada poslao po pismo

⁵³ Za pregled ove dramatične epizode s relevantnom starijom literaturom, vidi: Stjepan Krsić, »Dubrovačka Republika i diplomatsko umijeće čuvanja neutralnosti u međunarodnim sukobima.«, u: *Međunarodni simpozij Diplomacija Dubrovačke Republike*, ur. Svjetlan Berković. Zagreb: Ministarstvo vanjskih poslova RH, Diplomatska akademija, 1998: 88-93.

⁵⁴ *Come fu letta detta lettera disse Sua S.tà con impeto di colera grande: Voi date adosso à questi Ragusei, et li volete rovinar...* (CCX, *Lettere di ambasciatori Roma*, busta 25 (1566-1573), pismo od 7. listopada 1570, Archivio di Stato di Venezia, dalje ASV).

⁵⁵ *voi volete quel d'altri et Dio vi flagella, et vi castigarà anche nell'avvenir. Ragusei sono homini da bene, et vivono catholicamente, et volesse Dio, che in altri luoghi si facesse così.* (CCX, *Lettere di ambasciatori Roma*, busta 25 (1566-1573), pismo od 7. listopada 1570, ASV).

⁵⁶ *che li Ragusei sotto coperta di essere astretti trattenersi con Turchi, per esserli così vicini, facevano molte operationi, che non erano bone,* (CCX, *Lettere di ambasciatori Roma* busta 25 (1566-1573), pismo od 7. listopada 1570., ASV).

svog pouzdanika u Gradu, Saporosa Mateuccija, u kojem su se opovrgavale gore navedene mletačke optužbe, čime je stvar okončana. Koliko je ova epizoda bila neugodna za Veneciju vidi se po uzrujanom i opsežnom odgovoru ambasadorima inače vrlo staloženog i konciznog Vijeća desetorice. Pišući 12. listopada, nakon što su primili izvještaj o toj audijenciji, vijećnici su neuobičajeno patetičnom retorikom uputili ambasadore da papi objasne velike zasluge Venecije za kršćanstvo, a potom naglasili: “stoga iznad svega želimo da njegova Svetost bude sigurna da je naš duh najsnažnije usmjeren na dobrobit čitava kršćanstva i silno udaljen od priželjkivanja bilo koje države iz njega.”⁵⁷

Sa sličnim optužbama, popraćenima izvještajima mletačkih obavještajaca, venecijanski diplomati nastavili su i kasnije, sve do raspada kršćanske koalicije 1573. godine. Tako su, na primjer, u lipnju 1571., u seriji audijencija mletački ambasadori Suriano i Soranzo otvorili novu diplomatsku ofenzivu protiv Republike, optužujući Dubrovčane da sistematski ometaju rad kršćanskih obavještajaca, da su čak ubili jednog od njih, da presretaju mletačka pisma i predaju ih Turcima, kao i da redovno izvještavaju Osmanlije o aktivnostima kršćanske koalicije.⁵⁸ Ambasadori su uporno isticali “zla djela koja Dubrovčani čine na štetu Vaše Svetosti i kršćanstva” i upozoravali da “ne samo da Dubrovčani ne žele pomagati kršćanima, nego ih žele oštetiti, pa se udružuju s Turcima da bi ih uništili”.⁵⁹ No osim ovakvih općenitih ocrnjivanja, Mlečani su otišli korak dalje, ponovno pokazavši koliko su dobro poznavali dubrovačku retoriku. Pokušali su dokazati da dubrovačke veze s Turcima nisu posljedica očajničkog položaja grada, pa stoga nužne da bi preživio “u raljama nevjernika”, nego da se radi o najgorem profiterstvu na štetu kršćanstva. Tijekom audijencije krajem lipnja 1571., mletački ambasadori upozorili su papu na veliki profit koji Dubrovnik ima zbog prekida mletačko-turske trgovine u trenutnom ratu, poentiravši: “Sveti oče, na te toliko loše stvari [pomaganje Osmanlijama] tjera

⁵⁷ *onde sommamente desideriamo, che soa beatudine resti certificata, che l'animo nostro è dispositissimo al beneficio della christianità tutta, et lontanissimo da desiderio d'alcun stati di quella* (CX, secreta, reg IX: f. 94r, pismo od 12. listopada 1570., ASV).

⁵⁸ Ove optužbe nabrojene su u uputi diplomatima: CCX, *Lettere secrete*, b 8 (1571-1573), pismo od 23. lipnja 1571 (ASV). Za još primjera sličnih optužbi protiv Dubrovnika u periodu 1570/3., vidi: L. Vojnović, »Depeschen des Francesco Gondola«: passim, osobito 556-557, 564, 628-629.

⁵⁹ Senato, *Dispacci di Ambasciatori, Roma*, Filza 7 (1571), f. 281r, pismo od 30. lipnja 1571. (ASV): *...cattive operationi, che fanno li Ragusei con grandissimo danno della S.tà V. et della christianità*; Senato, *Dispacci di Ambasciatori, Roma*, Filza 7 (1571), f. 258r, pismo od 18. lipnja 1571. (ASV): *...perche non solamente li Ragusei non vogliono aiutar li christiani, ma vogliono farli danni, et si uniscono con li Turchi alla loro destruttione*.

ih ne toliko strah koji imaju od Turaka koliko želja koju imaju da se drže s njima zbog velikih zarada”.⁶⁰ Drugim riječima, zaključak na koji je mletačka diplomacija pokušavala navesti Pija V. bio je zrcalni odraz dubrovačke retorike - Dubrovčani nisu bili branitelji, već izdajice kršćanstva. Kao što su glavari Vijeća deseterice napisali ambasadorima u Rimu nakon nabiranja novih optužbi: “ti zli kršćani, čak gori od nevjernika, ponašaju se na gore spomenut način, na opću štetu kršćanske republike... takvi su da ne smiju biti pomagani ni od jednog kršćanskog vladara ako se ne želi zbog njih jednoga dana nanijeti iznimna šteta i sramota kršćanskome imenu.”⁶¹

Jednako zanimljiva kao mletačke optužbe bila je i papina reakcija na njih, jer pokazuje jasan utjecaj dubrovačke retorike. Tijekom audijencija u lipnju 1571., Pio V. reagirao je suzdržanije no prije, obećavši da će istražiti dubrovačko ponašanje. Ipak, opravdavao je Grad tvrdeći da čak i ako su optužbe točne, “smatramo sigurnim da se te stvari ne događaju s pristankom onih koji vladaju, jer čujemo da su dobri katolici i dobri ljudi, nego su sigurno [djelo] podlih ljudi.”⁶² Drugi, još važniji argument koji je papa nekoliko puta ponovio zapravo je bio odjek uobičajenih dubrovačkih ispričavanja pozivanjem na tursku opasnost. Pio V. je priznavao mogućnost da Dubrovčani doista pomažu Turcima, ali ih je branio argumentom kojeg se ne bi postidio ni Frano Gondola: “no postoji razlika čine li to sami od sebe ili jer se to od njih traži; jer ako to čine sami od sebe, sigurno nije dobro, no ako se to od njih zahtijeva, ne mogu ne napraviti, jer su često od Turaka prisiljeni na silu činiti te stvari, pošto im prijete njihovim uništenjem, a oni nemaju snage odbiti”.⁶³

⁶⁰ *Dicessimo; Padre S.to non tanto il timore, che hanno de Turchi li persuade à queste cose così mal fatte, quanto il desiderio, che hanno di trattenersi con loro per li gran guadagni...* (Senato, *Dispacci di Ambasciatori, Roma*, Filza 7 (1571), f. 282r, pismo od 30. lipnja 1571., ASV).

⁶¹ *quelli cattivi christiani anzi peggiori che Infedeli si portano nel modo che e soprascritto a danno commune della Respublica Christiana... sono tali che non possono esser sopportati da alcun Principe christiano se non si vuole per causa loro un giorno ricever qualche segnalato danno et ignominia al nome christiano.* (CCX, *Lettere secrete*, b 8 (1571-1573), pismo od 23. lipnja 1571., ASV).

⁶² *et tenemo per certo, che queste cose non seguano con consentimento di quelli, che governano, perche intendemo, che sono boni Catholici, et huomini da bene, ma deveno essere delle genti basse...* (Senato, *Dispacci di Ambasciatori, Roma*, Filza 7 (1571), f. 258r, pismo od 18. lipnja 1571., ASV).

⁶³ *ma però ci è differentia, se le fanno da se ò pur dimandati, perche se le fanno da se, certo non sta bene, ma se le sono richiestie, non possono far di manco, perche sono spesse volte astretti dalli Turchi à far delle cose per forza, perche si minacciano la loro rovina, ne hanno loro forze da contendere* (Senato, *Dispacci di Ambasciatori, Roma*, Filza 7 (1571), f. 246r, pismo od 9. lipnja 1571., ASV). Na vrlo sličan način papa je Dubrovnik od mletačkih optužbi branio u svibnju 1570. (L. Vojnović, »Despeschen des Francesco Gondola«: 556).

Iz ovih primjera postaje jasno da je retorika granice kršćanstva, uza sve već spomenute, periodički imala još jednu važnu funkciju - defenzivnu. Bliske veze Dubrovnika s Osmanlijama bile su prirodna i lagana meta za njegove neprijatelje. Uz Venecijance, koji su nedvojbeno bili najveća prijetnja, dubrovačku povezanost s Turcima kao opravdanje za pljačku koristili su i uskoci, a iz anegdote s Karlom V. čini se da su je za ocrnjivanje Grada svojevremeno koristili i Mesinjani. Dubrovčani su se od ovakvih optužbi branili uvijek istim tradicionalnim argumentima: s jedne strane tvrdnjama da su na to prisiljeni kako ne bi bili uništeni, a s druge upozoravajući da upravo bliske veze s Turcima omogućavaju Republici da obavlja niz važnih zadaća u interesu kršćanstva.⁶⁴

Zaključak

Na kraju treba ponoviti jedan stari zaključak: Dubrovnik je bio grad na rubu religija, carstava, čak svjetova, a jedno od najvećih dostignuća njegove povijesti jest da je taj opasan položaj uvelike okrenuo sebi na korist. Ne samo da se pretvorio u posrednika dobara, tehnologija i vijesti, nego je granicu iskoristio da bi stvorio iznimno koristan i dugotrajan autoportret. Već u prvom stoljeću svoje neovisnosti počeo se spram zapadnih vladara predstavljati kao branitelj kršćanstva, kao grad koji se herojski odupire napadima susjednih "patarena" i "shizmatika" i neumorno ih pokrštava na katoličku vjeru. Ovaj prestižni status - u međuvremenu priznat od kršćanske Europe - ozbiljno je doveden u pitanje sredinom 15. stoljeća, kada je Grad bio prisiljen postati tributarnom državom Osmanskog Carstva. Taj je potez pred dubrovačku diplomaciju stavio vjerojatno jedan od najzahtjevnijih zadataka u njenoj povijesti: potrebu da se status graničara kršćanstva pomiri s položajem nevjerničkog tributara. Rješenje koje je na koncu pronađeno bilo je prilično originalno - bliske veze s Turcima predstavljane su kao stvar od iznimne koristi za čitavo kršćanstvo. U diplomaciji 16. stoljeća Dubrovnik je pretvoren u grad koji mučan položaj u "raljama nevjernika" izdržava jer mu to omogućava obavljanje niz važnih zadaća u interesu vjere: da brine za ostatke kršćanstva u zemljama pod sultanovom vlašću, otkupljuje kršćane iz turskog sužanjstva i, možda najvažnije, zaustavlja daljnji prodor Osmanlija prema zapadu.

⁶⁴ Za uskočke optužbe protiv Dubrovnika, vidi: Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*. Zagreb: Barabat, 1997: 201-204.

Varijante ovakvih tvrdnji neprekidno su ponavljane u pismima i uputstvima dubrovačkih vlasti, postavši temeljnom diplomatskom retorikom spram kršćanske Europe tijekom kasnog srednjeg vijeka i ranog modernog doba. Dubrovčani su imali dobrih razloga propagirati ovakvu sliku Republike, jer je ona omogućavala iznimno koristan retorički “manevar”: da se pozivanjem na važnost Dubrovnika za vjeru njegovi posebni interesi predstave kao interes čitave “kršćanske republike”. Na drugi način rečeno, zbog njegove specifične uloge, opstanak i dobrobit Dubrovnika predstavljani su kao zajednički problem i zadatak svih kršćanskih država. Posljedica ovakve retorike bila je svojevrsna “moralna ucjena” spram drugih europskih vladara. Dubrovački diplomati su se trudili argumentirati na takav način da je odbijanje njihovih molbi izgledalo kao neispunjavanje dužnosti dobrog kršćanina, odnosno odbijanje da se pomogne gradu koji je od silne važnosti za vjeru. Pritisak na ostale kršćanske države pokušavali su dodatno produbiti time što su insistiranja na iznimnoj ulozi Dubrovnika vrlo često popraćivali dramatičnom samoviktimizacijom, odnosno naglašavanjem njegova očajničkog položaja u nevjerničkom okruženju. Jednostavno rečeno, dubrovački diplomati stoljećima su se trudili kršćansku Europu uvjeriti u dvije stvari o svome gradu: prvo, da je silno krhak; drugo, da je silno važan. A to je, naravno, sjajna pregovaračka pozicija.

No, upravo iz tog razloga ova slika Dubrovnika bila je glavna meta njegovih protivnika, u prvom redu Venecije. Već u utjecajnim relacijama (*relazioni*) mletačkih ambasadora o Dubrovčanima se govori kao krajnje servilnima spram Osmanlija te “tributarima i podanicima, dvostrukim špijunima” koji istovremeno obavještavaju Turke i kršćane.⁶⁵ Ipak, najozbiljniji pokušaj da se dubrovački imidž graničara kršćanstva dovede u pitanje bila je mletačka diplomatska ofenziva tijekom tzv. Ciparskog rata 1570/3. Upozoravajući da Dubrovčani pomažu Osmanlijama, venecijanski su ih ambasadori pred papom predstavljali kao sluge i suradnike nevjernika koji kršćanstvo izdaju zbog sebičnog interesa, tj. zbog trgovačkog profita. Dvoboj oko slike Dubrovnika koji je uslijedio između mletačke i dubrovačke diplomacije otkriva koliko je za vojno bespomoćnu i malu Republiku diplomatsko samopredstavljanje bilo važno - o njenoj slici uvelike je ovisio njen opstanak.

---

⁶⁵ Nekoliko tipičnih primjera: *Relazioni degli ambasciatori e baili veneti a Constantinopoli*. Vol unico, parte I, ur. Nicolo Barozzi i Guglielmo Berchet. Venezia, 1871: 394-395; *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, Serie III, vol II, ur. Eugenio Albéri. Firenze: tipografia all'insegna di Clio, 1844: 403, 405, 406.

Na kraju, treba ukratko upozoriti na niz važnih pitanja koja ostaju otvorena, odnosno predstavljaju mogućnost za daljnja istraživanja. Za početak, ne treba zaboraviti da je dubrovačka retorika granice kršćanstva imala svoj zrcalni odraz upućen na istok. Retorika pred Osmanlijama nameće se kao logičan kontrapunkt retorici spram zapadnih zemalja i sigurno bi bilo zahvalno analizirati ih zajedno. No rekonstrukcija šireg intelektualnog konteksta zapravo ne bi trebala stati isključivo na diplomatskom diskursu. Granični položaj Grada nije bio velika tema samo diplomacije, nego i historiografije i osobito književnosti Republike. Stoga je u krajnjoj liniji problem moguće formulirati jako široko, kao pitanje o različitim konceptualizacijama granice u kulturi renesansnog Dubrovnika. Druga jednako važna tema koju treba otvoriti jest socijalni i institucionalni kontekst dubrovačke retorike granice. Radi se o skupu pitanja o njenim autorima, tj. institucijama i pojedincima koji su je “proizvodili”, o utjecaju stranih modela na njenu artikulaciju te o njenoj međunarodnoj recepciji. Konačno, s obzirom na dugotrajnost i konzistentnost ove retorike osobito se snažno nameće pitanje o načinima njena očuvanja i transmisije kroz dugi vremenski period, odnosno o “institucionalnoj memoriji” dubrovačke države.

Ipak, koliko god sva ova pitanja bila važna, od njih je još važniji jedan općeniti zadatak: spasiti dubrovačku diplomatsku retoriku od statusa kuriozuma. Tradicionalna politička historija, čiju moć nad našim povijesnim mišljenjem i dan danas ne treba podcjenjivati, rutinski je ignorirala repetitivni i formulaični dio diplomatskih dokumenata, smatrajući ga tek “praznim frazama” iz mase kojih treba “spasiti” dragocjene komadiće konkretnih podataka. U najboljem slučaju, takve retoričke “općenitosti”, osobito ako su bile dovoljno bombastične, spominjane su samo usput i anegdotalno. No upravo razlozi iz kojih ih je tradicionalna historiografija ignorirala, razlozi su iz kojih postaju od prvorazredne važnosti za političku historiju u modernom smislu. Repetitivnost i formulaičnost diplomatskih dokumenata otkrivaju ključnu činjenicu: u golemom broju slučajeva argumentacija dubrovačke diplomacije nije rezultat improvizacije i *ad hoc* rješenja, nego se radi o primjeni otprije poznatih, tradicionalnih modela reagiranja na specifične tipove vanjskopolitičkog izazova. Radi se zapravo o stoljećima oblikovanom “diplomatskom arsenalu” koji je, unoseći dozu rutine u kaotičnu sferu vanjske politike, Republici bitno olakšavao opasnu misiju balansiranja između suprotstavljenih svjetova. U vremenu kada je historija definitivno prevladala fiksaciju na konkretan događaj i “veliku” povijesnu osobu, povjesničar si jednostavno ne može priuštiti da ignorira politički *longue durée* ove vrste.

THE RHETORIC OF THE FRONTIER OF CHRISTENDOM IN THE DIPLOMACY OF RENAISSANCE RAGUSA

LOVRO KUNČEVIĆ

Summary

One extremely important but neglected question concerning the history of Ragusan diplomacy is that of its rhetoric. This article seeks to analyse the most important rhetorical strategy of Ragusan diplomacy, traditionally directed towards the Christian Europe: the endlessly repeated claim that Ragusa, situated on the frontier with the Orthodox “schismatics” and Muslim “infidels”, performs a unique and extremely important mission in the interest of Catholic and Christian religion. The first goal of this article is to reconstruct the historical development of this rhetoric, starting from its first appearance in the diplomacy of the late fourteenth century all the way to its full articulation in the sixteenth. The second goal is to analyse the types of situations in which it was used and the purposes for which it served, since this rhetoric was quickly turned into a standard and obviously very successful diplomatic tool. The third goal is to put the Ragusan rhetoric in context, comparing it to the diplomatic rhetoric of other Renaissance states situated on the frontier of religions, such as the Iberian kingdoms, Poland, Hungary and Malta. Finally, the article contains a case-study about the reception of Ragusan rhetoric, an attempt to reconstruct a fierce diplomatic conflict between the Venetian and Ragusan diplomacy during the War of Cyprus concerning the question whether the city was a champion or betrayer of Christianity.